

Відповідальність за злочини особового складу «групи Вагнера» в Україні

Листопад 2023 року

Резюме

У цій інформаційній записці досліджується статус особового складу «Групи Вагнера» згідно з міжнародним гуманітарним правом (МГП) і наслідки такого статусу для їх судового переслідування за злочини, скоєні в Україні.

Спочатку в інформаційній записці розглядається статус особового складу приватних військових компаній (іноді їх також називають приватними військовими та охоронними компаніями) та наслідки для їх судового переслідування відповідно до МГП. По-друге, у ній проаналізовано статус особового складу «Групи Вагнера» в Україні, зокрема, розглянуто, чи є ці особи частиною збройних сил Росії. Насамкінець, у записці досліджується вплив статусу особового складу «Групи Вагнера» на перспективу їх переслідування та притягнення до відповідальності за злочини, скоєні в Україні.

Статус особового складу приватних військових компаній згідно з МГП

Статус особового складу приватних військових компаній у збройному конфлікті визначається МГП. Учасники приватних військових компаній у міжнародному збройному конфлікті є або цивільними, або комбатантами. Цей первинний статус цивільної особи чи комбатанта визначає: (а) чи має особа право брати безпосередню участь у бойових діях; (б) чи мають вони після взяття в полон право претендувати на статус військовополоненого; та (с) підстави, на яких вони можуть бути притягнуті до відповідальності. Статус особового складу є фактичним питанням, яке визначатиметься в кожному конкретному випадку.

Комбатанти мають право брати участь у бойових діях і можуть стати ціллю нападу в будь-який час під час збройного конфлікту. Після взяття в полон комбатанти зазвичай мають право на статус військовополоненого. Приватні військові компанії, які (а) організовані та (б) підпорядковані державі, що перебуває в конфлікті, є частиною збройних сил цієї держави. Особовий склад приватних військових компаній, які входять до складу збройних сил, є комбатантами. Критерій «організованості» є гнучким і охоплює різні ступені організації. Критерій «відповідального командування» більш неясний і єдина позиція щодо нього судами ще не прийнята. Він передбачає, що держава-сторона конфлікту повинна здійснювати певний контроль і координацію діяльності групи. Полонені комбатанти мають право на статус військовополонених, якщо вони відрізняють себе від цивільного населення або якщо вони завжди відкрито носять зброю під час кожного бойового зіткнення та під час підготовки до нападу. Учасники, які є комбатантами і мають право на статус військовополоненого, користуються імунітетом від судового переслідування за дії, які є законними відповідно до МГП, і, отже, не може бути притягнутим до кримінальної відповідальності лише за участь у бойових діях. Проте, як і інші комбатанти, особовий склад приватних військових компаній, який підпадає під визначення комбатантів відповідно до МГП, може бути притягнутим до кримінальної відповідальності за певні міжнародні злочини.

Особовий склад приватних військових компаній, який не є комбатантами, є **цивільними особами**. Таким чином, вони не мають права брати участь у бойових

діях. Вони не можуть стати безпосередньою ціллю нападу, за винятком тих випадків, коли вони беруть участь у бойових діях. Після взяття в полон вони не мають права на статус військовополоненого. Як і інші цивільні особи, співробітники приватних військових компаній, які не є комбатантами, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності просто за участь у бойових діях і за злочини за національним законодавством.

На додаток до основної рамки, існують додаткові правила, що можуть застосовуватися до двох особливих категорій цивільних осіб: (1) найманці та (2) цивільні особи, які супроводжують збройні сили. Можуть існувати додаткові зобов'язання щодо судового переслідування невеликої кількості цивільних осіб, які підпадають під надзвичайно вузьке визначення **найманців** згідно з МГП. І, як виняток із загального правила, згідно з яким цивільні особи не мають права на статус військовополонених, ті **цивільні особи, які супроводжують збройні сили**, мають право на статус військовополонених після взяття в полон. Визначення цивільної особи, яка супроводжує збройні сили, виключає будь-який особовий склад, який бере участь у військових операціях і бойових діях.

Якщо існують **сумніви щодо статусу затриманого особового складу приватних військових компаній як комбатантів або цивільних осіб**, цим особам має бути надано статус військовополонених, доки їхній статус не буде визначенокомпетентним судом.

Статус особового складу «групи Вагнера» в Україні

Виходячи з наявної інформації з відкритих джерел, на цьому етапі може бути важко зробити остаточний висновок про те, що «група Вагнера» є частиною збройних сил Росії. Деякі факти, безсумнівно, свідчать про це, і тому полонених бійців «групи Вагнера» слід розглядати як комбатантів. Цілком очевидно, що «група Вагнера» дуже **«організована»**, враховуючи її здатність виконувати складні військові операції, її складну логістичну координацію, сувору військову дисципліну та її здатність виступати одноголосно. Але про конкретну **командну структуру** «групи Вагнера» публічно відомо небагато.

І хоча є багато доказів того, що Росія організувала, координувала та планувала військові дії «групи Вагнера», важко зробити остаточний висновок, що вона перебуває під **«керівництвом, що відповідає»** перед Росією. Крім того, непрозорість відносин може дозволити Росії правдоподібно заперечувати.

Наслідки для відповідальності

Якщо окремого затриманого члена «групи Вагнера» визначають як комбатанта, його можуть **притягнути до відповідальності** за вчинення ймовірних міжнародних злочинів в Україні. Цю особу може переслідувати Міжнародний кримінальний суд, спеціальний трибунал з відповідною юрисдикцією або третя країна відповідно до принципу універсальної юрисдикції. Держави зобов'язані переслідувати або екстрадувати таких осіб, які знаходяться на їх території.

Існує також питання з точки зору міжнародного права щодо того, чи може Росія нести **відповідальність як держава** за дії особового складу «групи Вагнера» в Україні, якщо буде встановлено, що Росія здійснює «ефективний контроль» над «групою Вагнера».

Нарешті, **заколот у червні 2023 року** свідчить про те, що відносини «групи Вагнера» з Росією та фактичні обставини змінилися, що може змінити наведений нижче аналіз. Але робити остаточні висновки ще зарано.

Зміст

Резюме	2
1. Вступ	6
2. Статус учасників приватних військових компаній за МГП	9
2.1. Комбатанти	10
2.1.1. <i>Визначення</i>	10
2.1.2. <i>Правові наслідки</i>	16
2.2. Цивільні особи.....	18
2.2.1. <i>Безпосередня участь у бойових діях</i>	18
2.2.2. <i>Переслідування цивільних осіб</i>	19
2.2.3. <i>Особлива категорія цивільних: найманці</i>	20
2.2.4. <i>Особлива категорія цивільних: цивільні особи, які супроводжують збройні сили</i>	23
2.3. Коли існують сумніви: комбатант чи цивільна особа	24
3. Статус особового складу «групи Вагнера» в Україні	26
3.1. Чи є «група Вагнера» частиною збройних сил Росії?.....	26
3.1.1. <i>Критерій «організованості»</i>	26
3.1.2. <i>Критерій «відповідального командування»</i>	36
3.2. Наслідки для статусу учасників «групи Вагнера»	42
3.2.1. <i>Якщо учасники «групи Вагнера» є комбатантами</i>	42
3.2.2. <i>Якщо учасники «групи Вагнера» є цивільними</i>	42
3.2.3. <i>Якщо статус учасників «групи Вагнера» незрозумілий</i>	44
4. Висновки та наслідки для відповідальності	45
4.1. Статус «групи Вагнера» відповідно до МГП	45
4.2. Наслідки для індивідуальної кримінальної відповідальності.....	47
4.3. Наслідки для відповідальності держави	50
4.4. Наслідки замаху в червні 2023 року	52
5. Рекомендації.....	55

1. Вступ

«Групу Вагнера» широко пов'язують з міжнародними злочинами та грубими порушеннями прав людини в Україні після початку повномасштабного військового вторгнення Росії в лютому 2022 року.¹ Її також пов'язують з міжнародними злочинами та порушеннями прав людини в Криму, а також у декількох інших країнах, включаючи Сирію та Африку. Зв'язки «групи Вагнера» з російською державою активно обговорювалися, зокрема напередодні та після так званого «повстання» або «заколоту» «групи Вагнера» у червні 2023 року (далі – «заколот у червні 2023 року»)² 27 червня 2023 року президент Росії Володимир Путін заявив, що російська держава повністю фінансувала «групу Вагнера».³

Учасники «групи Вагнера», які вчиняють злочини в Україні та інших країнах, мають бути притягнуті до відповідальності. Одним із ключових питань для забезпечення такої відповідальності є статус представників «групи Вагнера» відповідно до міжнародного гуманітарного права (далі – «МГП») (також відомого як право війни). Їх статус за МГП визначає захист, який вони повинні отримати під час збройного конфлікту в Україні, а також підстави, на яких вони можуть бути притягнуті до відповідальності після затримання.

«Група Вагнера» загалом сприймається як приватна військова компанія (іноді як приватна військова та охоронна компанія або ПВОК), хоча донедавна вона не була офіційно зареєстрована як юридична особа в Росії. Держави в усьому світі укладають контракти з приватними військовими компаніями на окремі військові та охоронні послуги: від проведення військових операцій до військової підготовки, логістичного та безпекового супроводу, а також нагляду за місцями несвободи.

Перш ніж конкретно досліджувати ситуацію особового складу «групи Вагнера», необхідно ширше проаналізувати статус учасників приватних військових компаній у збройному конфлікті за МГП. Віднесення цих осіб до цивільних чи комбатантів впливає на підстави, за яких затримані особи можуть бути притягнуті до відповідальності за міжнародним правом, у тому числі за те, що вони лише брали участь у бойових діях. Одним з важливих аспектів, які слід враховувати, є обставини, за яких приватна військова компанія є частиною збройних сил держави-учасника конфлікту.

¹ Див., наприклад, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, “Russian Federation: UN experts alarmed by recruitment of prisoners by ‘Wagner Group’”, 10 March 2023, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/03/russian-federation-un-experts-alarmed-recruitment-prisoners-wagner-group>.

² Див., наприклад, Andrew Roth and Julian Borger, “Wagner rebellion reveals ‘cracks’ in Putin government, says Blinken”, The Guardian, 25 June 2023, <https://www.theguardian.com/us-news/2023/jun/25/antony-blinken-russia-ukraine-wagner-group>.

³ “Putin says Wagner group fully financed by Russian government”, TASS, 27 June 2023, <https://tass.com/defense/1639345>.

Після огляду статусу учасників приватних військових компаній відповідно до МГП та визначення відповідних критеріїв у цій інформаційній записці обговорюється сам статус представників «групи Вагнера» в Україні. Аналіз включає визначення того, чи є «група Вагнера» частиною збройних сил Росії в Україні, що передбачає оцінку ролі Росії в організації, координації, фінансуванні, навчанні, оснащенні, наданні оперативної підтримки та плануванні їх військових дій.

Якщо «група Вагнера» визнається частиною збройних сил Росії, її особовий склад вважатиметься комбатантами. Це означає, що її учасники при захопленні у полон в Україні, матимуть право на статус військовополонених. Це за умови, що такий особовий склад дотримується вимоги відрізнити себе від цивільного населення згідно з МГП, забезпечуючи таке розрізнення. Військовополонені не можуть бути притягнуті до відповідальності за злочини за національним законодавством або просто за участь у бойових діях; скоріше, їх можна переслідувати лише за порушення законів війни.

Якщо «група Вагнера» не буде визнана частиною збройних сил Росії, її особовий склад матиме статус цивільних. Як цивільні особи, полонені представники «групи Вагнера» зазвичай не мають права на статус військовополонених. Це означає, що вони можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини за національним законодавством, за участь у бойових діях і за міжнародні злочини.

Слід також перевірити, чи могли учасники «групи Вагнера» належати до будь-якої з двох спеціальних категорій цивільних осіб: (1) найманців; або (2) цивільних осіб, які супроводжують збройні сили.

На початку слід звернути увагу на деякі попередні моменти та застереження.

- (a) Відповідно до застосовного права, Україна та Росія перебувають у міжнародному збройному конфлікті, який регулюється Додатковим протоколом I 1977 року та чотирма Женевськими конвенціями 1949 року (учасниками яких є Україна та Росія), а також міжнародним звичаєвим правом. У цій аналітичній записці досліджується правовий статус учасників приватних військових компаній в умовах міжнародного збройного конфлікту відповідно до норм МГП. У ньому не розглядається питання про те, чи міг окремо виникнути неміжнародний збройний конфлікт між силами України та "групою Вагнера". Якщо Росія здійснює загальний контроль над "групою Вагнера", як розглянуто в аналітичній записці, то це підтверджує наявність міжнародного збройного конфлікту, а припущення щодо неміжнародного збройного конфлікту не є релевантним.
- (b) Якщо говорити про фокус і масштаби, то «група Вагнера» присутня та пов'язана з порушеннями в декількох інших контекстах, окрім України (мається на увазі події після 24.02.2022 року), зокрема в Сирії, Центральноафриканській Республіці, Лівії, Малі та Судані. Однак у цій інформаційній записці розглядається лише діяльність «групи Вагнера» в Україні та статус її особового складу в цій країні. Відповідно, можна зробити інший висновок щодо статусу ПВК та можливої відповідальності за дії, вчинені в іншому контексті, на основі інших конкретних обставин.

- (c) Щодо часу, інформаційна записка головним чином зосереджується на фактичних обставинах присутності «групи Вагнера» в Україні з моменту повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року до заколоту в червні 2023 року (хоча вона також стосується деяких діянь в Україні з 2014 року до початку 2015 року). Інформаційна записка коротко торкається потенційних наслідків заколоту в червні 2023 року, але передчасно робити будь-які висновки, зважаючи на розвиток фактичних обставин.
- (d) Що стосується джерел, ця записка спирається виключно на інформацію з відкритих джерел щодо діяльності «групи Вагнера» в Україні. Інформація із закритих джерел може надати додаткові або протилежні докази і, безумовно, стане частиною доказів у судовому переслідуванні будь-яких взятих у полон членів ПВК в Україні.

2. Статус учасників приватних військових компаній за МГП

Статус учасників приватних військових компаній у збройному конфлікті визначається МГП. Це особливо підкреслено у «Документі Монтре про приватні військові та охоронні компанії» (не має зобов'язального характеру), де сказано: «Статус особового складу ПВОК визначається міжнародним гуманітарним правом у кожному конкретному випадку, зокрема з урахуванням характеру і обставин покладених на неї функцій».⁴

МГП проводить фундаментальне розрізнення між двома категоріями осіб у міжнародному збройному конфлікті: комбатанти та цивільними особами.⁵ Будь-яка особа у міжнародному збройному конфлікті має **первинний статус** як або комбатант, або цивільна особа. Цей первинний статус визначає як **захист особи за міжнародним правом** (напр., чи захищена вона від прямих нападів), так і **правові наслідки їхніх дій** (напр. чи можна їх притягати до відповідальності за участь у бойових діях). Як детальніше обговорюється далі,

- a) **Комбатанти** в умовах збройного конфлікту можуть бути цілями прямого нападу. Після потрапляння під владу супротивника комбатанти зазвичай мають право на вторинний статус військовополонених. Комбатанти не можуть бути притягнені до відповідальності тільки за безпосередню участь у бойових діях. Комбатанти можуть бути притягнені до відповідальності тільки за міжнародні злочини.
- b) **Цивільні особи** не можуть бути об'єктом прямого нападу в умовах збройного конфлікту, окрім випадків, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. Після затримання цивільні особи не мають права на статус військовополонених (окрім особливої категорії цивільних осіб, що супроводжують збройні сили). Цивільних осіб можна притягати до відповідальності за безпосередню участь у бойових діях, і за міжнародні злочини.

У цьому розділі спершу досліджуються обставини, за яких учасники приватних військових компаній вважаються комбатантами, і аналізуються основи притягнення до відповідальності затриманих комбатантів. По-друге, в цьому

⁴ Цитується за: The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict, 17 вересня 2008, твердження 24, стор. 14., <https://www.montreuxdocument.org/pdf/document/en.pdf>.

⁵ Вимога до сторін збройного конфлікту завжди розрізняти цивільне населення і комбатантів, а також цивільні об'єкти і військові цілі закріплена у ст. 48 Додаткового Протоколу I. Детальний аналіз розрізнення між комбатантами і цивільними особами згідно МГП див. у статті Knut Ipsen, "Combatants and Non-Combatants" у публікації D. Fleck (ed.) *The Handbook of International Humanitarian Law* (Oxford, 2008, 2nd edition), cc. 79-114.

розділі розглядається статус представників приватних військових компаній, які є цивільними особами. Також обговорюються спеціальні категорії цивільних осіб: найманці та цивільні особи, які супроводжують збройні сили. По-третє, у цьому розділі розглядається ситуація, коли лишаються сумніви щодо того, чи учасники приватних військових компаній є комбатантами або цивільними особами.

2.1. Комбатанти

Перше запитання, коли ми визначаємо статус учасників приватних військових компаній, це чи є їхній особовий склад комбатантами за МГП. Як буде показано далі, комбатанти це представники збройних сил держави: вони мають право брати безпосередню участь у бойових діях і можуть бути безпосереднім об'єктом нападу у збройному конфлікті згідно МГП. Після потрапляння під владу супротивника комбатанти набувають вторинного статусу військовополонених, якщо вони відрізняли себе від цивільного населення. Військовополонений не може бути притягнений до відповідальності тільки за безпосередню участь у бойових діях. Їх можна переслідувати тільки за міжнародно-правові злочини.

2.1.1. Визначення

Лише службовці збройних сил держави є комбатантами, і таким, чином, мають право брати безпосередню участь у бойових діях (Ст. 43(2) Додаткового протоколу 1).

2.1.1.1. Визначення збройних сил держави

Збройні сили держави-сторони збройного конфлікту визначаються як такі, що складаються з «усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що знаходяться під командуванням особи, відповідальної перед цією Стороною за поведінку своїх підлеглих» (ст. 43(1) Додаткового протоколу I). Таким чином, **приватні військові компанії складають частину збройних сил держави, якщо вони а) організовані та б) знаходяться під командуванням, відповідальним перед державою-сторонаю конфлікту.**

Відповідно до Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ),

[Ц]е визначення збройних сил охоплює всіх осіб, які воюють за дорученням сторони конфлікту і які підкоряються її командуванню. З огляду на це, комбатант –це будь-яка особа, яка підпорядковується відповідальному командуванню, і бере участь у бойових діях в умовах збройного конфлікту за дорученням сторони конфлікту.⁶

Обидва пункти підкреслюють розширювальну природу цього визначення збройних сил у Додатковому протоколі I.

⁶ ICRC, Rule 4: Definition of Armed Forces, <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule4>.

По-перше, ранні визначення збройних сил у Гаазьких Положеннях і Третій Женевській Конвенції визначають критерії, за якими ополчення або добровольчих корпусів включені (інколи їх називають «нерегулярні» збройні сили) у збройні сили. До них входили вимоги наявності у цього ополчення або добровольчих корпусів чіткої відмітної емблеми, видимої з відстані, і відкрите носіння зброї.⁷ Проте, ці критерії не входять у визначення збройних сил у Додатковому Протоколі I, який не розрізняє регулярні та нерегулярні збройні сили. Як відмічає Коментар МКЧХ 1987 року до Додаткового Протоколу I: «Усі збройні сили є «регулярними»: як створені державою на виконання відповідних законів або іншою стороною конфлікту з використанням власних методів, так і ті, що виникли спонтанно».⁸

По-друге, визначення збройних сил у Додатковому протоколі I не вимагає, щоб організована група або підрозділ були формально включені до складу збройних сил.⁹ Це визначення явно включає «всі» організовані сили, групи та підрозділи. Таким чином, **приватні військові компанії можуть бути частиною збройних сил незалежно від того, чи вони формально включені до складу збройних сил держави, чи утримуються відокремлено.**

Зважаючи на вищевикладене, ми можемо проаналізувати дві вимоги у визначенні збройних сил за Додатковим протоколом I: а) щоб група була «організована» і b) «під відповідальним командуванням» перед державою-стороною конфлікту.

2.1.1.2. Вимога «організованості»

Перша вимога щодо «організованості» підрозділу не створює складнощів у розумінні. Коментар МКЧХ до Додаткового протоколу I відзначає, що «[Т]ермін «організований» ... вочевидь є доволі гнучким, оскільки існує багато ступенів

⁷ Положення стосовно законів і звичаїв війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 (Гаазькі положення), ст. 1; Конвенція (III) про поводження з військовополоненими. Женева, 12 серпня 1949 (Третя женевська конвенція), ст. 4.

⁸ Додатковий Протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 43, Коментар МКЧХ 1987 року, параграф 1672.

⁹ Michael Bothe, Karl Josef Partsch, and Waldemar A. Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949* (Martinus Nijhoff Publishers, 2013), pp. 267–8; Knut Ipsen, “Combatants and Non-Combatants” in D. Fleck (ed.) *The Handbook of International Humanitarian Law* (Oxford, 2013, 4th edition), p. 85; Louise Doswald-Beck, “Private Military Companies Under International Humanitarian Law” in Simon Chesterman and Chia Lehnardt (eds.) *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford University Press, 2007), pp. 6-7.

організованості».¹⁰ Бойові дії мають носити «масовий характер, проводитися під належним контролем і відповідно до правил, а не просто становити поодинокі дії окремих осіб, які не мають відповідної підготовки або навчання».¹¹ Окрема особа, що діє самостійно і бере участь у війні не від імені держави, не відповідає вимозі «організованості».¹²

Судова палата II Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) у справі *Boškoski (Бошкоскі)* визначила різні чинники для оцінки організованості збройної групи з метою класифікації конфлікту як неміжнародного відповідно до МГП.¹³ Поріг організованості недержавної збройної групи для цілей класифікації конфлікту може відрізнитися від порогу організованості для цілей визначення того, чи є така група частиною збройних сил держави. Тим не менш, фактори, які вказують на рівень організації групи для класифікації конфлікту, можуть надати корисні аспекти щодо обставин, які може враховувати суд при визначенні того, чи є підрозділ частиною збройних сил держави.

Відповідно до позиції Судової палати II у справі *Boškoski*, фактори організаційної структури включають:

- (a) Наявність **командної структури**, включаючи створення генерального штабу або вищого командування, яке дає вказівки та накази, а також зовнішнє спілкування через офіційного речника та комюніке.
- (b) Здатність до **організованого ведення військових операцій**, включаючи можливість формувати єдину військову стратегію, вести масштабні військові операції, здатність контролювати частину території.
- (c) Рівень **матеріально-технічного забезпечення**, включаючи можливість залучати нових учасників, забезпечувати військову підготовку, постачання зброї, а також постачання та використання уніформи.
- (d) Рівень **дисципліни**, включаючи встановлення дисциплінарних правил, кодекс поведінки, належне навчання та наявність внутрішніх правил, які поширюються серед членів.

¹⁰ Додатковий Протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 43, Коментар МКЧХ 1987 року, параграф 1672.

¹¹ Додатковий Протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 43, Коментар МКЧХ 1987 року, параграф 1672.

¹² Michael Bothe, Karl Josef Partsch, and Waldemar A. Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949* (Martinus Nijhoff Publishers, 2013), p. 271.

¹³ *Boškoski*, ICTY Judgment of 10 July 2008 (IT-04-82-T), paras. 199–203.

- (е) Здатність **виступати одноголосно**, у тому числі під час переговорів і досягнення домовленостей або участі у політичних переговорах з представниками держав і міжнародних організацій.

2.1.1.3. Вимога «відповідального командування»

Друга вимога, яка полягає в тому, що підрозділ знаходиться **«під командуванням, відповідальним за поведінку своїх підлеглих перед Стороною»** створює більшу неоднозначність. Коментар МКЧХ до Додаткового протоколу I відзначає, що всі збройні сили, групи та підрозділи «обов'язково мають структуру та ієрархію, оскільки вони підлеглі командуванню, яке відповідає перед однією зі сторін конфлікту за їхні дії».¹⁴

Термін «відповідальне командування» натякає на **певний ступінь контролю і координації** держави-сторони конфлікту над діяльністю групи. Але точний ступінь контролю і координації, який потрібно встановити щоб продемонструвати наявність відповідального командування, лишається невизначеним.

У коментарі МКЧХ до Додаткового протоколу I зазначено, що однією з умов безпосередньої участі у бойових діях є «відповідальне командування, яке здійснює *ефективний контроль* над членами організації» (курсив додано).¹⁵ Проте існує припущення, що «ефективний контроль» не є правильним тестом для оцінки того, чи діє підрозділ під командуванням, відповідальним перед державою-сторонаю конфлікту. Тест ефективного контролю – це тест, який був запроваджений Міжнародним судом ООН (МС) у контексті відповідальності держав за міжнародним правом. У *Справі щодо військової та парамілітарної діяльності в Нікарагуа та проти неї* Міжнародний суд визнав недостатніми докази для приписування дій «контрас» (нікарагуанських повстанців) Сполученим Штатам. Міжнародний суд постановив, що приписування для цілей відповідальності держави залежить від того, чи країна «керує діями чи примушує до вчинення дій, що суперечать правам людини та гуманітарному праву».¹⁶ Таким чином, перевірка «ефективного контролю» означає, що групі **бракує автономії** від відповідальної держави.

І навпаки, міжнародні кримінальні трибунали використовували інший **критерій «загального контролю»**, щоб визначити, чи діє озброєна група від імені іншої держави для класифікації міжнародного збройного конфлікту згідно з МГП. У *справі Tadić (Тадіча)* апеляційна палата МТКЮ оцінила, чи воєнізовані формування боснійських сербів діяли від імені Федеративної Республіки Сербія

¹⁴ Коментар МКЧХ 1987 року до Додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 43, параграф 1672.

¹⁵ Коментар МКЧХ 1987 року до Додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 43, параграф 1681.

¹⁶ Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), ICJ Merits Judgment of 27 June 1986, para. 115.

для того, щоб визначити чи був конфлікт міжнародним. У рамках свого аналізу апеляційна палата заявила, що поріг загального контролю не вимагає від держави видавати конкретні накази чи керувати окремими операціями.¹⁷ Апеляційна палата зазначила, що контроль, якого вимагає міжнародне право, існує, коли держава-сторона конфлікту «відіграє роль в організації, координації або плануванні військових дій збройної групи, на додаток до фінансування, навчання та оснащення або надання оперативної підтримки цій групі».¹⁸

У пізнішому рішенні у 2007 році у справі «Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (*Боснія та Герцеговина проти Сербії та Чорногорії*) Міжнародний суд детально розрізнив обидва критерії ефективного контролю та загального контролю та диференціював тест загального контролю, який може бути застосований і коретним для кваліфікації збройного конфлікту за міжнародним гуманітарним правом, і тест ефективного контролю, який можна застосувати до відповідальності держав за міжнародним правом.¹⁹ Він зазначив, що логіка між двома підходами була різною. Крім того, суд підкреслив вузький обсяг відповідальності держави, до якої застосовується перевірка ефективного контролю: «держава несе відповідальність лише за свою власну поведінку, тобто поведінку осіб, які діють на будь-якій основі, від її імені».²⁰

Беручи до уваги міркування Міжнародного суду у справі *Боснія та Герцеговина проти Сербії та Чорногорії*, **було б недоцільно поширювати тест «ефективного контролю», який застосовується до положень про відповідальність держави, на тест за міжнародним гуманітарним правом щодо того, чи група або підрозділ підпорядковується командуванню, відповідальному перед державою-учасником конфлікту для цілей визначення збройних сил цієї держави.** Застосовним тестом може бути «загальний контроль», як було сформульовано для цілей класифікації конфлікту за МГП, або взагалі може бути використано інший тест чи стандарт контролю. Наприклад, Луїз Дозвальд-Бек, на той момент заступниця голови правового відділу МКЧХ, висловлювала таке припущення: якщо держава, яка винаймає приватну військову компанію, має над нею юрисдикцію цивільну чи кримінальну, то з більшою імовірністю компанія вважатиметься такою, що знаходиться під командуванням, яке відповідальне перед державою-учасницею конфлікту.²¹

¹⁷ *Tadić*, ICTY Judgment of 15 July 1999 (IT-94-1-A), paras. 131 and 137.

¹⁸ *Tadić*, ICTY Judgment of 15 July 1999 (IT-94-1-A), para. 137.

¹⁹ Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), ICJ Judgment of 26 February 2007, paras. 404-405.

²⁰ Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), ICJ Judgment of 26 February 2007, paras. 404-406.

²¹ Louise Doswald-Beck, "Private Military Companies Under International Humanitarian Law" in Simon Chesterman and Chia Lehnardt (eds.) *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford University Press, 2007), p. 7.

Гаазький Окружний Суд у своєму рішенні щодо збиття літака рейсу МН17 Малазійських авіаліній (МН17) на сході Україні розглянув, чи так звана «Донецька Народна Республіка» («ДНР») входила до складу збройних сил Росії, і, відповідно, чи були учасники «ДНР» комбатантами у розумінні МГП.²² Суд постановив, що члени «ДНР» не входили до збройних сил, з двох міркувань. По-перше, суд встановив, що необхідними критеріями були б визнання «ДНР» Росією «такою, що їй належить і взяття відповідальності за поведінку і дії бійців (під командуванням) «ДНР»»²³. У цій справі суд встановив, що Росія «заперечувала будь-який контроль і втручання в «ДНР» протягом того періоду».²⁴ По-друге, суд встановив, що підозрювані також публічно заперечували, що вони на той момент входили до складу збройних сил Росії.²⁵

Таке обґрунтування, наведене Гаазьким Окружним Судом, відкрите для критики.²⁶ Визначення збройних сил у Додатковому Протоколі І не вимагає, щоб держава-сторона конфлікту публічно визнавала групу такою, що входить до складу власних збройних сил. Формальне включення в збройні сили не вимагається, як це відзначено в Розділі 2.1.1.1 вище. Натомість, оцінюючи відносини між групою і державою-сторонаю конфлікту, ключовим критерієм є те, чи підрозділ знаходиться під командуванням, відповідальним перед цією державою, а для цього потрібна оцінка фактів на підтвердження ступеню контролю та координації. Більше того, **визнання окремих членів групи чи заперечення їх приналежності до збройних сил держави не є належним аргументом** для визначення збройних сил за Додатковим Протоколом І.

Таким чином, учасників приватних військових компаній, які (а) організовані та (б) є підлеглими у вертикалі командування, відповідального перед державою-сторонаю конфлікту, можна розглядати як комбатантів. Знаходження приватної військової компанії під командуванням, відповідальним перед державою-сторонаю конфлікту, визначається у кожній конкретній справі за допомогою фактичних обставин.

²² МН17 Plane Crash Case, Hague District Court Judgment of 17 November 2022 (ECLI:NL:RBDHA:2022:12219), section 4.4.3.1.4.

²³ МН17 Plane Crash Case, Hague District Court Judgment of 17 November 2022 (ECLI:NL:RBDHA:2022:12219), section 4.4.3.1.4.

²⁴ МН17 Plane Crash Case, Hague District Court Judgment of 17 November 2022 (ECLI:NL:RBDHA:2022:12219), section 4.4.3.1.4.

²⁵ МН17 Plane Crash Case, Hague District Court Judgment of 17 November 2022 (ECLI:NL:RBDHA:2022:12219), section 4.4.3.1.4.

²⁶ Див. наприклад, Lachezar Yanev, *Jurisdiction and Combatant's Privilege in the MH17 Trial: Treading the Line Between Domestic and International Criminal Justice*, 68 NETHERLANDS INTERNATIONAL LAW REVIEW 163, pp. 177–81 (2021); Lachezar Yanev, “The MH17 Judgment: An Interesting Take on the Nature of the Armed Conflict in Eastern Ukraine”, EJIL:Talk!, 7 December 2022, <https://www.ejiltalk.org/the-mh17-judgment-an-interesting-take-on-the-nature-of-the-armed-conflict-in-eastern-ukraine/>.

2.1.2. Правові наслідки

Комбатанти зазвичай мають право на статус військовополонених при їх захопленні в полон (Ст. 44(1) Додаткового протоколу I), за умови дотримання комбатантами свого обов'язку відрізнити себе від цивільного населення. Як військовополонені вони користуються захистом Третьої Женевської Конвенції.²⁷

2.1.2.1. Вимога відрізнити себе від цивільного населення

Статус військовополоненого надається за умови виконання конкретної **вимоги відрізнити себе від цивільного населення**, що може бути особливо актуальною для учасників приватних військових компаній. Усі члени збройних сил (що, як визначено в розділі 2.1.1 вище, включають і регулярні, і нерегулярні сили) мають відрізнити себе від цивільного населення, коли вони залучені до нападу або під час військової операції до підготовки до нападу (Ст. 44(3) Додаткового протоколу I).

Комбатанти можуть відрізнити себе від цивільних осіб через **носіння форми або використання відмітні емблеми**, за якими їх можна розпізнати з відстані. Затриманий комбатант, який не відрізняв себе від цивільного населення, тим самим відмовився від свого права на статус військовополоненого (Ст. 44(4) Додаткового Протоколу I).

Єдині умови, за яких затриманий комбатант зберігає статус військовополоненого в умовах, коли він не забезпечив свого розрізнення - якщо цей комбатант відкрито **носить свою зброю** (а) під час кожного бойового зіткнення і (b) в той час, коли він перебуває на виду у противника в ході розгортання у бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він повинен взяти участь (Ст. 44(3) Додаткового Протоколу I).²⁸

Цей аналіз показує, що **учасники приватних воєнних компаній, які є комбатантами, оскільки їх компанія є частиною збройних сил, мають право на статус військовополонених лише якщо вони відрізняють себе від цивільного населення під час нападу або розгортання для підготовки до нападу.**

Відповідно, учасники приватних військових компаній, які не носять військову форму або відмітні знаки і яких не можна відрізнити від цивільних осіб, не мають права на статус військовополонених. Учасники, які не носять відмітних знаків, будуть мати право на статус військовополонених тільки якщо вони відкрито носять зброю під час кожного бойового зіткнення або під час розгортання для підготовки до нападу. В інших обставинах держава, яка затримає таких представників, може не давати їм статусу військовополоненого.

²⁷ Конвенція (III) про поводження з військовополоненими, Женева, 12 серпня 1949 р. (Третя Женевська конвенція).

²⁸ МКЧХ відзначав, що багато держав обмежують цей виняток ситуаціями, коли є рух збройного спротиву, а саме окуповані території у національно-визвольних війнах, МКЧХ, Правило 106: Conditions for Prisoner-of-War Status, <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule106>.

Якщо учасників приватних військових компаній, які є комбатантами, не відрізняють себе від цивільного населення, це також є можливим порушенням заборони віроломства (Ст. 37(1) Додаткового протоколу I), і вони можуть бути притягнені до відповідальності за це.

2.1.2.2. Переслідування військовополонених

Військовополонені не можуть бути притягнені до відповідальності за воєнні дії, які є правомірними за МГП. Це походить із того факту, що, як уже зазначалося, комбатанти «мають право брати безпосередню участь у бойових діях» (Ст. 43(2) Додаткового Протоколу I). Як наслідок, комбатанти користуються так званим «імунітетом комбатанта»: їх не можна притягнути до відповідальності за діяння, які є правомірними за МГП, і які в інших обставинах відповідали б тяжким злочинам за національним правом (наприклад, убивство або знищення майна). Таким чином, **учасники приватних військових компаній, які є комбатантами, що мають право на статус військовополонених, не можуть бути притягнені до відповідальності за їх участь у воєнних діях.**

Військовополонені можуть бути притягнені до відповідальності лише за діяння, які порушують МГП. Наприклад, учасники приватних військових компаній, які є комбатантами мають право на статус військовополонених, можуть бути притягнені до відповідальності за міжнародним правом. Військовополонені, які перед своїм захопленням в полон, вчинили діяння, які суперечать міжнародному праву, зберігають широкі гарантії захисту за Третьою Женевською Конвенцією, навіть після винесення їм обвинувального вироку (Ст. 85 Третьої Женевської Конвенції).

Держави зобов'язані розшукати осіб, які ймовірно вчинили або віддали наказ про вчинення грубих порушень (grave breaches) Женевської Конвенції і притягнути до відповідальності або видати їх (ст. 129 Третьої Женевської Конвенції). Подібні ж обов'язки розслідувати і притягати до відповідальності підозрюваних у вчиненні міжнародних злочинів знаходяться і в інших договорах.²⁹

Якщо учасники приватних військових компаній вчинили міжнародно-правові злочини, то одне з питань полягає в тому, наскільки керівний склад структури також можна переслідувати за принципом командної відповідальності за міжнародним кримінальним правом.³⁰ Відповідно до принципу командної

²⁹ Див, наприклад, Конвенцію про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, 9 грудня 1948 р.; ст. 7, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 10 грудня 1948 р., ст. 7; Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї, та про її знищення, 13 січня 1993 р., ст. VII(1); Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 14 травня 1954, ст. 28.

³⁰ Див, наприклад, Louise Doswald-Beck, "Private Military Companies Under International Humanitarian Law" in Simon Chesterman and Chia Lehnardt (eds.) *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford University Press, 2007), p. 22-23.

відповідальності начальник може бути притягнутий до відповідальності за злочини, якщо він знав або мав знати про те, його підлеглі збираються вчинити або вчиняють такі злочини і якщо не вжив усіх необхідних і розумних заходів, щоб запобігти цьому. Також дискусійним є питання, наскільки фізичні особи, які винайняли військову компанію можуть нести кримінальну відповідальність за злочини, вчинені учасниками ПВК. Рішення буде залежати від того, чи доведено що особи, які винайняли компанію, відповідають суворим вимогам наявності у них ефективного командування та управління учасниками.

2.2. Цивільні особи

За МГП поняття «цивільних осіб» визначається через виключення: цивільні особи – всі ті, хто не входить до складу збройних сил (ст. 50(1) Додаткового протоколу I). Таким чином, **якщо приватні військові компанії не входять у збройні сили держави-сторони міжнародного збройного конфлікту, то їхній учасники не є комбатантами і дійсно мають первинний статус цивільних осіб.**

Представники приватних військових компаній, які є цивільними особами, не може бути об'єктом прямих нападів. Це відбиває вимогу відрізяти себе від цивільного населення, яка вимагає у держав-сторін збройного конфлікту розрізняти цивільних осіб та комбатантів (ст. 48 Додаткового протоколу I). Наведений нижче аналіз показує, що єдиним виключенням у забороні спрямування нападів на цивільних осіб — є їх безпосередня участь у бойових діях.

При затриманні цивільні особи не мають права на статус військовополонених. Таким чином, їх можна притягати до відповідальності навіть за участь у бойових діях.

У цьому підрозділі також аналізуються дві підкатегорії цивільних осіб, які можуть бути актуальні для учасників приватних військових компаній: (а) найманці та (б) цивільні особи, що супроводжують збройні сили.

2.2.1. Безпосередня участь у бойових діях

Якщо цивільні особи беруть безпосередню участь у бойових діях, вони втрачають захист від прямого нападу на час кожного акту, який охоплюється такою участю (ст. 51(3) Додаткового протоколу I). Таким чином, цивільний особовий склад приватних військових компаній може стати мішенню лише під час безпосередньої участі у бойових діях.

Варто коротко розглянути заходи, які можуть прирівнюватись до «безпосередньої участі у бойових діях» у контексті представників приватних військових компаній. Відповідно до МКЧХ, особа бере безпосередню участь у бойових діях, якщо вона виконує конкретне діяння, що відповідає сукупності трьох критеріїв:

- а) Поріг шкоди – порогове значення стосовно шкоди, яка ймовірно буде наслідком діяння;

- b) Безпосереднє спричинення – прямий причинно-наслідковий зв'язок між діями та очікуваною шкодою; і
- c) Зв'язок із воєнними діями – зв'язок між діями і бойовими діями, які відбуваються між сторонами збройного конфлікту.³¹

Критерій безпосереднього спричинення, зокрема, може бути складним питанням щодо учасників приватних військових компаній. Діяльність, яка є частиною **загальних воєнних зусиль**, може бути непрямою і таким чином не привірюється до безпосередньої участі у бойових діях. МКЧХ визначає, що наступні види діяльності, які можуть проводитись учасниками приватних військових компаній, є надто непрямими для того, щоб вважатися участю: матеріальне забезпечення і постачання послуг (наприклад, постачання електроенергії, паливно-мастильних матеріалів, будматеріалів, харчових продуктів, фінансове забезпечення і фінансові послуги); будівництво і ремонт військової інфраструктури; наукові дослідження і проєктування; виробництво і перевезення зброї та обладнання, в тому числі управління вантажними автомобілями для перевезення боєприпасів, «окрім випадків, коли це виконується як складова конкретної військової операції, призначеної для безпосереднього спричинення необхідного порогового значення шкоди»; і також загальний найм і підготовка особового складу, окрім випадків підготовки до конкретних військових актів.³²

Цей аналіз ілюструє, що цивільні учасники приватних військових компаній не будуть вважатися такими, що беруть безпосередню участь у бойових діях, якщо не можна показати, що їхні конкретні дії **безпосередньо спричиняють шкоду**.

2.2.2. Переслідування цивільних осіб

Цивільні особи, які брали безпосередню участь у бойових діях, не мають права на статус військовополоненого при їх захопленні в полон. Цивільні особи не мають імунітету від притягнення до відповідальності. Їх можна переслідувати за дії, які комбатанти можуть вчинити правомірно за МГП. **Відповідно, цивільні співробітники приватних військових компаній можуть бути притягнуті до відповідальності лише за участь у бойових діях** відповідно до національного права держави, яка їх затримала.

Якщо цивільні співробітники приватних військових компаній вчинили міжнародні злочини, держава, яка їх затримала, може бути зобов'язана притягнути їх до відповідальності (див. розділ 2.1.2.2 вище).

³¹ ICRC, Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities Under International Humanitarian Law, <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf>, p. 46.

³² ICRC, Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities Under International Humanitarian Law, <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf>, pp. 51-53.

Цивільні особи, які брали безпосередню участь у бойових діях і були затримані, захищені Четвертою Женевською Конвенцією.³³ Ця Конвенція закладає мінімальні стандарти, які мають застосовуватись до тримання під вартою та кримінального переслідування. Цивільні особи, затримані державою громадянами якої вони є, не захищені Четвертою Женевською Конвенцією (Ст. 4(1) Четвертої Женевської Конвенції). Тим не менш, цивільні особи, затримані своєю державою, користуються базовими гарантіями, у тому числі гарантіями загальних принципів судочинства (Ст. 75 Додаткового протоколу I).

2.2.3. Особлива категорія цивільних осіб: найманці

У деяких специфічних обставинах учасники приватних військових компаній можуть вважатися найманцями. Як буде показано далі, найманці це цивільні особи за МГП, тому користуються тими ж правами, як й інші цивільні особи. Проте можуть бути додаткові зобов'язання притягати до відповідальності затриманих найманців, відповідно до Конвенції про найманців від 1989 р.³⁴

2.2.3.1. Визначення

Визначення найманця за МГ є сильно обмеженим. Особа вважається найманцем лише якщо вона сукупно відповідає шести критеріям (Ст. 47(2) Додаткового Протоколу I):

- a) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті;
- b) фактично бере безпосередню участь у бойових діях;
- c) бере участь у бойових діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил даної сторони;
- d) не є ні громадянином держави, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, що контролюється стороною конфлікту;
- e) не входить до особового складу збройних сил сторони конфлікту;
- f) не направлена державою, яка не є стороною конфлікту для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Варто звернути увагу на кілька аспектів цього визначення найманця за МГП і його застосування до учасників приватних військових компаній.

³³ Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, Женева, 12 серпня 1949 (Четверта Женевська Конвенція).

³⁴ Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, 4 грудня 1989 р.

У першу чергу, як уже відзначалося, це визначення є обмежувальним. Учасник приватної військової компанії вважатиметься найманцем тільки за умови відповідності усім шести вимогам у сукупності. В результаті, ймовірно, **більшість учасників, які працюють на приватні військові компанії, не відповідатимуть правовому визначенню найманця.**

По-друге, це визначення **виключає** з категорії найманців таких осіб:

- (a) **Найманець повинен бути спеціально завербований для участі в конкретному збройному конфлікті** (ст. 47(2)(а) Додаткового протоколу I). Особа, яка була завербована в якості загального службовця для участі в будь-якому конфлікті, не є найманцем.³⁵ Та слід зазначити, що термін «воювати» не означає, що особа обов'язково повинна бути завербована для участі в наступальних нападах; МГП визначає «напади» як «акти насильства проти супротивника, [які вчиняються] під час наступу *або під час захисту*» [курсив додано] (ст. 49(1) Додаткового протоколу I). Таким чином, особа, яка була найнята приватною військовою компанією для участі лише в оборонних боях, а не в наступальних операціях, може відповідати цій вимозі.
- (b) Найманець **не може бути громадянином будь-якої зі сторін конфлікту** (ст. 47(2)(d) Додаткового протоколу I). У міжнародному збройному конфлікті між Україною та Росією це визначення означає, що громадянин Росії чи України, який працює на приватну військову компанію, не є найманцем.
- (c) **Найманець не може бути членом збройних сил** (ст. 47(2)(e) Додаткового протоколу I). Це логічно випливає з того факту, що члени збройних сил є комбатантами (як обговорювалося у Розділі 2.1.1 вище). Особовий склад приватних військових компаній, які входять до складу збройних сил, є комбатантами, а не найманцями.

По-третє, **найманець має брати участь у бойових діях безпосередньо** (ст. 42(2)(b) Додаткового Протоколу I). Таким чином, учасники приватних військових компаній не можуть бути найманцями, якщо вони фактично не беруть безпосередньої участі у бойових діях (див. обговорення безпосередньої участі у бойових діях у Розділі 2.1.1 вище). Особовий склад, який був винайнятий, але який по факту не брав участь у бойових діях, не є найманцями. Це не охоплює представників приватних військових компаній, які діють як радники або військові техніки і не залучаються до збройного протистояння, наприклад, оскільки

³⁵ Див. George H. Aldrich, *Guerrilla Combatants and Prisoner of War Status*, 31 AMERICAN UNIVERSITY LAW REVIEW 871, p. 881 (1982); Lindsey Cameron, *Private Military Companies: Their Status Under International Humanitarian Law and its Impact on Their Regulation* 88 INTERNATIONAL REVIEW OF THE RED CROSS 573, p. 581 (2006).

відповідають за підбір і навчання військового особового складу або за технічне обслуговування озброєння.³⁶

По-четверте, це визначення вимагає того, щоб найманці не тільки були вмотивовані **бажанням отримати особисту вигоду**, а також щоб їм пропонували **значно вищу винагороду ніж комбатантам** подібного звання та посадових обов'язків (ст. 47(2)(с) Додаткового Протоколу I). Таким чином, встановлення того, що учасники приватних військових компаній є найманцями, вимагає як доказування мотиву, так і доказування пропозиції значної грошової винагороди.

2.2.3.2. Правові наслідки

Особовий склад приватних військових компаній, який відповідає всім шістьом вищезазначеним критеріям, вважається найманцями. **Найманці мають ті самі права, що й інші цивільні особи.** Вони не мають права брати безпосередню участь у бойових діях і можуть бути об'єктом нападу тільки якщо залучаються до збройного протистояння. Відношення до затриманих найманців як до цивільних осіб підсумовано в Коментарі МКЧХ до Додаткового Протоколу I: «Не маючи права на статус комбатанта і військовополоненого, найманці є цивільними особами, які можуть підпадати під визначення ст. 5 Четвертої Конвенції».³⁷

Таким чином, після захоплення в полон **найманці (як і інші цивільні особи) не мають права на статус військовополоненого**, як прямо зазначено в Додатковому протоколі I, ст. 47(1). Незважаючи на це, держава все ще може прийняти рішення надати найманцям статус військовополонених.

Оскільки найманці не мають права на статус військовополоненого, **затриманих найманців, як і інших цивільних осіб, можна судити** за національними законами держави **лише за участь у бойових діях.** Якщо найманці вчинили злочини за міжнародним правом, можуть застосовуватися особливі зобов'язання щодо судового переслідування (див. розділ 2.2.2 **Error! Reference source not found.** вище).

Затримані найманці користуються тими самими правами, що поширюються на цивільних осіб за Четвертою Женевською Конвенцією, зокрема правом на справедливий і нормальний суд, а також процесуальними гарантіями з Додаткового Протоколу I (див. розділ 2.2.2 вище).

Крім того, держави-сторони Конвенції ООН щодо найманців мають обов'язок притягати найманців до відповідальності.³⁸ Україна ратифікувала конвенцію ООН

³⁶ Коментар МКЧХ 1987 року до Додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 47, параграф 1806.

³⁷ Коментар МКЧХ 1987 року до Додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р., ст. 47, параграф 1797.

³⁸ Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, 4 грудня 1989 р., стаття 12.

щодо найманців, але 20 жовтня 2015 року надіслала повідомлення Генеральному секретарю ООН, у якому зазначила, що її застосування та виконання зобов'язань за цією Конвенцією «обмежено та не гарантується» на окупованих і непідконтрольних Уряду територіях України (наприклад, у Криму та окремих районах Донецької та Луганської областей).³⁹

2.2.4. Особлива категорія цивільних: цивільні особи, які супроводжують збройні сили

Цивільні особи, які супроводжують збройні сили є виключенням із загального правила, що цивільні особи не стають військовополоненими при затриманні. Цивільні особи, які супроводжують збройні сили, мають право на відповідний статус у разі їх затримання.

2.2.4.1. Визначення

Цивільні особи, які супроводжують збройні сили, визначаються як:

Особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їх складу, зокрема цивільні особи з екіпажів військових літаків, воєнні кореспонденти, представники постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на те дозвіл збройних сил, яких вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи подібне до зразку, наведеного в додатку (стаття 4(А)(4) Третьої Женевської конвенції).

Невичерпний перелік осіб, які можуть супроводжувати збройні сили, не будучи членами збройних сил через свою різноманітну діяльність, ілюструє, що цивільні особи, які супроводжують збройні сили, не залучені до збройного протистояння і, таким чином, не беруть безпосередньої участі у бойових діях.

Деякі учасники приватних військових компаній можуть відповідати визначенню цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, якщо вони виконують допоміжні функції для збройних сил. Особи, які виступають цивільними постачальниками збройних сил, виконуючи завдання із забезпечення та допоміжної діяльності, можуть вважатися цивільними особами, що супроводжують збройні сили.

Питання, чи вважається конкретна особа цивільною особою, що супроводжує збройні сили, має розглядатися у кожному конкретному випадку на основі природи функцій цих осіб. Проте з визначення також чітко зрозуміло, що такі особи не є цивільними особами, що супроводжують збройні сили: а) ті, хто бере участь у військових операціях і бойових діях і б) особи, що входять до складу збройних сил. І справді, як аналізувалось вище в розділі 2.1.1.1, деякі приватні військові компанії є складовою збройних сил держави-сторони конфлікту — у цьому

³⁹ Ukraine Communication of 20 October 2015, Reference C.N.614.2015.TREATIES-XVIII.6, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2015/CN.614.2015-Eng.pdf>.

випадку, їхній особовий склад є комбатантами і не може розглядатися як цивільні особи, що супроводжують збройні сили.

Слід зазначити, що визначення цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, передбачає, що **збройні сили, яких вони супроводжують, повинні забезпечувати, щоб такі особи мали посвідчення особи, яке чітко їх ідентифікує**. Однак, як розглядатиметься далі в Розділі 2.3, якщо існують сумніви щодо того, чи є затримана особа цивільною особою, яка супроводжує збройні сили, цю особу слід розглядати як військовополоненого до моменту визначення її статусу. Відповідно, той факт, що особа, яка супроводжує збройні сили, не має посвідчення особи, яке чітко ідентифікує її як таку, не позбавляє її статусу. Таким чином, пропонується, щоб **учасники приватних військових компаній могли класифікуватися як цивільні особи, які супроводжують збройні сили, навіть якщо вони не мають при собі документів на підтвердження цього**.

2.2.4.2. Правові наслідки

Особа, які відповідають визначенню цивільних осіб, що супроводжують збройні сили, мають право на статус військовополоненого після захоплення в полон, навіть якщо вони не є членами збройних сил і є цивільними особами (ст. 4(A)(4) Третьої Женевської конвенції). **Отже учасники приватних військових компаній, які є цивільними особами, що супроводжують збройні сили, стають військовополоненими після взяття в полон**, відтак, користуються захистом Третьої Женевської Конвенції (див. розділ 2.1.2.2 вище).

Як військовополонені, цивільні особи, які супроводжують збройні сили не можуть бути притягнені до відповідальності за законні збройні акти за МГП. Проте, як було описано, за визначенням цивільні особи, які супроводжують збройні сили, не беруть участі в бойових діях. Таким чином, якщо цивільна особа, що супроводжувала збройні сили бере безпосередню участь у бойових діях, то вони виключаються з категорії цивільних осіб, які супроводжують збройні сили і, таким чином, не матимуть статусу військовополоненого у разі затримання. Відповідно, як і будь-яка інша цивільна особа, яка брала безпосередню участь у бойових діях, їх також можна притягнути до відповідальності за участь у збройному протистоянні (див. розділ 0вище).

2.3. Коли існують сумніви: комбатант чи цивільна особа

МГП передбачає, що коли особа, яка брала участь у бойових діях, потрапила в полон, ця особа вважається **військовополоненим**, якщо вона (а) претендує на статус військовополоненого, (b) має право на статус військовополоненого або (c) якщо держава-сторона конфлікту,⁴⁰ від якої вона залежить, повідомляє іншу

⁴⁰ Щоб забезпечити якнайширше застосування міжнародного гуманітарного права, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року

державу про її захоплення в полон (ст. 45(1) Додаткового протоколу 1). Крім того, відповідно до МГП, якщо є будь-які сумніви щодо того, чи має особа право на статус військовополоненого, з нею слід поводитись як з військовополоненим доти, поки компетентний суд (який має відповідну юрисдикцію) не визначить її статус.

Статус взятих у полон учасників приватних військових компаній як комбатантів чи цивільних осіб іноді може бути неясним і його визначення відкладається до відповідного судового рішення, наприклад, коли:

- (а) обговорюється існування вертикалі командування між приватною військовою компанією і державою-стороною конфлікту, і, відповідно, є сумніви, чи представники такої компанії насправді входять до складу збройних сил держави і, відповідно, є комбатантами;
- (б) неясно, чи окремі учасники приватної військової компанії дотримувалися вимоги відрізнити себе від цивільного населення через носіння форми і відмітних знаків або відкритим носінням зброї; і
- (с) учасники приватної військової компанії не мають при собі посвідчення особи, яке чітко ідентифікує їх як цивільних осіб, що супроводжують збройні сили, і досліджуються конкретні функції, які виконували ці представники.

Крім того, якщо особа, яка була затримана і не утримується як військовополонена, має бути піддана суду за правопорушення, пов'язане з бойовими діями, ця особа має право заявити про своє право на статус військовополоненого перед компетентним судом (ст. 45(2) Додаткового протоколу 1). Питання про їх статус слід вирішувати до судового розгляду провадження, «[ко]ли це можливо відповідно до застосовної процедури». Таким чином, **учасники приватної військової компанії, які затримані і постають перед судом за дії, які можуть бути законними за МГП (наприклад, участь у бойових діях) мають можливість стверджувати, що вони мають право на статус військовополоненого до розгляду справи судом – і, таким чином, що вони не можуть бути притягнуті до відповідальності лише за участь у бойових діях, доки їхній статус не буде встановлено.**

використовують нейтральний термін «сторони конфлікту» для позначення як державних, так і недержавних суб'єктів, які беруть участь у бойових діях. Див., наприклад, Médecins Sans Frontières, “The Practical Guide to Humanitarian Law”, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/parties-to-the-conflict>.

3. Статус особового складу «групи Вагнера» в Україні

Проаналізувавши статус учасників приватних військових компаній за МГП та відповідні критерії, ми можемо розглянути статус представників «групи Вагнера» в Україні, а саме: чи можна вважати їх цивільними особами чи комбатантами за МГП. Тут виникає важливе запитання про те, чи є «група Вагнера» частиною збройних сил Росії в Україні.

Якщо так, то учасники «групи Вагнера» є членами збройних сил Росії, а отже, їх слід вважати комбатантами. Тоді потрібно було б провести оцінку кожного окремого випадку, щоб визначити, чи матиме окремий член «групи Вагнера» право на статус військовополоненого, коли його беруть у полон в Україні.

Якби «група Вагнера» не входила до складу збройних сил Росії, її особовий склад вважався б цивільним. Слід розглянути питання про те, чи можна учасників «групи Вагнера» як цивільних осіб вважати найманцями або цивільними особами, які супроводжують збройні сили.

Класифікація представників «групи Вагнера» в Україні як комбатантів або цивільних осіб визначає варіанти їх індивідуального кримінального переслідування.

3.1. Чи є «група Вагнера» частиною збройних сил Росії?

Перше питання – чи входить «група Вагнера» до складу збройних сил Росії в Україні. Як описано в розділі 2.1.1 вище, приватна військова компанія є частиною збройних сил держави-учасника конфлікту, якщо вона (а) організована та (б) перебуває під командуванням, відповідальним перед цією державою, незалежно від того, чи є вона нерегулярним військовим формуванням і чи формально входить до складу збройних сил. Таким чином, ключове запитання полягає в тому, чи відповідає «група Вагнера» критеріям організації та відповідального підпорядкування Росії. Ці аспекти будуть розглянуті по черзі.

3.1.1. Критерій «організованості».

Перший критерій «організованості», описаний вище в розділі 2.1.1.2, є гнучким. Діяльність групи повинна мати **колективний характер, що свідчить про наявність координації, належного контролю і правил**. Група не повинна складатися з осіб, які діють ізольовано один від одного без підготовки чи навчання. Тут ми застосовуємо фактори організаційної структури, визначені Судовою палатою II у справі *Bošković* (див. розділ 2.1.1.2): (а) наявність командної структури, (б) здатність організовано проводити військові операції, (с) рівень матеріально-технічного забезпечення, (d) рівень дисципліни та (е) здатність

говорити одним голосом. Ці фактори по черзі будуть розглянуті для оцінки рівня організації «групи Вагнера» в Україні.

3.1.1.1. Наявність командного складу

Індикатори наявності командної структури можуть включати створення генерального штабу або вищого командування, яке дає вказівки та накази та передає повідомлення через офіційного речника чи комюніке.⁴¹

Структура «групи Вагнера» непрозора і складна. Однак, судячи з усього, її заснував і керував нею російський бізнесмен Євген В. Пригожин до його смерті в авіакатастрофі в серпні 2023 року.⁴² У вересні 2022 року Пригожин визнав, що створив «групу Вагнера» у 2014 році.⁴³ За даними Financial Times:

«Група Вагнера» існує не як єдина юридична особа, а як розгалужена мережа взаємодіючих компаній, які мають різний ступінь близькості до «групи Конкорд» [Пригожина]. Одна з найважливіших організацій називається Concord Management and Consulting; ще одна – Concord Catering.⁴⁴

До своєї смерті Пригожин озвучував повідомлення «групі Вагнера» та від її імені щодо її діяльності в Україні. Наприклад, він проводив різні трансляції та поширював повідомлення через платформу Telegram про конфлікт, у тому числі скаржився на відсутність підтримки операцій «групи Вагнера» з боку Мініборони Росії.⁴⁵

Хоча вищезазначене свідчить лише про те, що Прпублічною особою і речником групи, нові докази, які свідчать про командну структуру, з'явилися після заколоту в червні 2023 року (досліджені в Розділі 4.4 4.4) у зв'язку з витокм документа, який був визначений як установчий документ «групи Вагнера». Документ зобов'язує Пригожина та командира Дмитра Уткіна дотримуватися певних правил участі групи в подіях в Україні. У ньому описується роль Пригожина як керівника групи, яка включала забезпечення зброєю, фінансування та гарантії для вбитих або

⁴¹ *Bošković*, ICTY Judgment of 10 July 2008 (IT-04-82-T), para. 199.

⁴² Guy Faulconbridge, “Kremlin says Prigozhin plane may have been downed on purpose”, Reuters, 30 August 2023, <https://www.reuters.com/world/europe/kremlin-says-prigozhin-plane-crash-may-have-been-caused-deliberately-2023-08-30>.

⁴³ Pjotr Sauer, “Putin ally Yevgeny Prigozhin admits founding Wagner mercenary group”, The Guardian, 26 September 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/26/putin-ally-yevgeny-prigozhin-admits-founding-wagner-mercenary-group>.

⁴⁴ Miles Johnson, “Horses, art and private jets: the charmed life of Russian warlord’s family”, Financial Times, 26 April 2023, <https://www.ft.com/content/03137d7f-6ea0-45eb-9284-d8957a650ba4>.

⁴⁵ Charlie Warzel, “The World’s Most Important App (For Now)”, The Atlantic, 28 June 2023, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2023/06/telegram-app-encrypted-messaging-russia/674558/>.

поранених у боях. У документі повторюється, що основоположним завданням «групи Вагнера» є ведення війни Росії в Україні на вірній службі президенту Росії Володимиру Путіну та «російському народу».⁴⁶

Після повідомлень про загибель Пригожина та Уткіна російський новинний простір стверджував, що «рада командувачів» «Вагнера» зібралася, щоб підготувати спільну заяву про майбутнє групи, що передбачає внутрішню координацію між керівництвом.⁴⁷ Повідомляється, що Путін зустрівся з Пригожиним і 35 командирами «Вагнера», щоб обговорити майбутнє «Вагнера», і він заявив про намір зберегти групу як згуртовану бойову силу.⁴⁸

Деталей про точну структуру «групи Вагнера» в Україні досить мало. Проте є поширені повідомлення про хвилі атак і нападів сил «групи Вагнера» в Україні, де новобранці, зокрема засуджені, формували першу хвилю нападу, а за ними наступними хвилями йшов більш досвідчений особовий склад групи,⁴⁹ що свідчить про певний рівень координації. Це означає, що «група Вагнера» поділена на окремі групи та підрозділи, а в деяких повідомленнях йдеться про поділ між адміністративними, бойовими та управлінськими елементами.⁵⁰

Одне розслідування *New Yorker* описує «групу Вагнера» як таку, що має «власну ієрархію», та підтверджує повідомлення про послідовні хвилі нападу:

⁴⁶ Brendan Cole, “Putin in Awkward Position After Leak of Wagner Document”, *Newsweek*, 10 July 2023, <https://www.newsweek.com/putin-russia-ukraine-wagner-leak-document-1811833>; Institute for the Study of War, *Ukraine Conflict Updates*, “Russian Offensive Campaign Assessment”, 9 July 2023, <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-july-9-2023>.

⁴⁷ Institute for the Study of War, “Russian Offensive Campaign Assessment”, 23 August 2023, <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-august-23-2023>; *see also* *Ukrainska Pravda*, “Kremlin’s efforts to disband Wagner Group partially succeed – ISW”, 21 August 2023, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/08/21/7416375> (referring to membership in the “Wagner Council of Commanders”).

⁴⁸ Institute for the Study of War, “Russian Offensive Campaign Assessment”, 14 July 2023, <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/July%2014%20Russian%20Offensive%20Campaign%20Assessment%20PDF.pdf>.

⁴⁹ Tim Lister, Frederik Pleitgen, and Victoria Butenko, “Deadly and disposable: Wagner’s brutal tactics in Ukraine revealed by intelligence report”, *CNN*, 26 January 2023, <https://edition.cnn.com/2023/01/23/europe/russia-wagner-tactics-report-ukraine-intl/index.html>; ACLED, “Moving out of the shadows: Shifts in Wagner Group operations around the world”, August 2023, https://acleddata.com/acleddatanew/wp-content/uploads/2023/08/ACLED_Report_Shifts-in-Wagner-Group-Operations-Around-the-World_2023.pdf, p. 20.

⁵⁰ Alec Bertina, “The Wagner Group: The World’s Most Infamous PMC”, *Grey Dynamics*, 26 June 2023, <https://greydynamics.com/the-wagner-group-the-worlds-most-infamous-pmc>.

Командири вищого рангу розташовувалися в бункерах у радіусі радіозв'язку, часто за кілька миль від лінії фронту, віддаючи накази штурмовим групам на землі. Професійні найманці отримали код «А» і залишалися позаду, вступаючи в бій лише після ослаблення української оборони. Завербовані в'язні, які становили приблизно вісімдесят відсотків бойової сили «Вагнера», отримали код «К» і розгорталися хвилями з інтервалом у п'ятнадцять-двадцять хвилин. «Одна група слідує за іншою на заздалегідь запланованій відстані», – пояснив розвідник. «Навіть якщо ви знищите першу, у вас буде дуже мало часу на відпочинок. Друга хвиля вже наступає». Крім того, першу хвилю часто використовували просто для коригування вогню, щоб виявити українські позиції, по яких потім вели обстріли артилерією.⁵¹

Стратегія «штурмових загонів» «групи Вагнера», ймовірно, навіть вплинула на те, що російська армія взяла її у своєї керівництва.⁵²

Незважаючи на вищесказане, непрозорість і відсутність публічної інформації про «групу Вагнера» ускладнює визначення конкретних умов її командної структури, хоча нові докази, пов'язані з установчим документом та існуванням її ради командування підтверджують висновок про те, що «група Вагнера» дотримується певних правил і має лідерів, яких можна ідентифікувати.

3.1.1.2. Здатність організовано проводити військові операції

Фактори, що свідчать про здатність організовано вести бойові дії, можуть включати здатність визначити єдину військову стратегію та проводити широкомасштабні військові операції та здатність контролювати територію.⁵³

«Група Вагнера» чітко продемонструвала ці здатності в Україні, починаючи від вторгнення Росії в Україну в 2014-2015 роках, а також після повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році.

Дослідження проекту «Транснаціональні загрози» Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) фіксують здатність «групи Вагнера» проводити складні військові операції, починаючи з 2014 року.⁵⁴ Особовий склад «групи Вагнера» взяв на себе безпосередню бойову роль у наземному штурмі, який був організований у відповідь на український контрнаступ на Донбасі, що розпочався

⁵¹ Joshua Yaffa, “Inside the Wagner Group’s Armed Uprising”, New York Times, 31 July 2023, <https://www.newyorker.com/magazine/2023/08/07/inside-the-wagner-uprising>.

⁵² Sebastien Roblin, “Captured Manual Reveals Russia’s New ‘Assault Detachment’ Doctrine”, Forbes, 28 February 2023, <https://www.forbes.com/sites/sebastienroblin/2023/02/28/captured-manual-reveals-russias-new-assault-detachment-doctrine/?sh=7e5275654bb3> (“the new Russian doctrine reflects the influence of the Wagner mercenary group”).

⁵³ *Bošković*, , ICTY Judgment of 10 July 2008 (IT-04-82-T), para. 200.

⁵⁴ Seth G. Jones, Catrina Doxsee, Brian Katz, Eric McQueen, and Joe Moye, “Russia’s Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia’s Private Military Companies”, CSIS Transnational Threats Project, July 2021, <https://www.csis.org/analysis/russias-corporate-soldiers-global-expansion-russias-private-military-companies>.

в серпні 2014 року та який призвів до стратегічного захоплення міста Дебальцеве на початку 2015 року.⁵⁵ «Група Вагнера» також виконувала спеціалізовані місії, очолюючи рейди, засідки та диверсійні атаки на українські збройні сили.⁵⁶ Повідомляється, що «група Вагнера» несе відповідальність за скоординовані вбивства лідерів сепаратистів, які відмовлялися виконувати накази російської держави, а також за роззброєння сил сепаратистів, які не йшли на співпрацю.⁵⁷

«Група Вагнера» також продемонструвала свою здатність організовано проводити військові операції після повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році, включаючи широкомасштабні військові операції, що призвели до захоплення частини території України. Так, у травні 2022 року ПВК «Вагнера» відіграла значну бойову роль у веденні наступальних штурмів при взятті міста Попасна та виході на околиці Бахмута.⁵⁸ Показово, що за словами міністра оборони України,

-
- ⁵⁵ Marten, “Russia’s Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group”, 35 *Post-Soviet Affairs* (2019) 181-204; Sergey Sukhankin, “Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas”, Jamestown Foundation, 3 September 2019, <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>; Presentation by the Representative of the Ministry of Defense of Ukraine Major General Vadym Skibitskyi on “Private Military Companies and Their Role in Modern Regional Conflicts”, 949th Meeting of the OSCE Forum for Security Co-operation, 17 June 2020, <https://www.osce.org/files/f/documents/b/1/456016.pdf>.
- ⁵⁶ Seth G. Jones, Catrina Doxsee, Brian Katz, Eric McQueen, and Joe Moye, “Russia’s Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia’s Private Military Companies”, CSIS Transnational Threats Project, July 2021, pp. 25-26, <https://www.csis.org/analysis/russias-corporate-soldiers-global-expansion-russias-private-military-companies>; Presentation by the Representative of the Ministry of Defense of Ukraine Major General Vadym Skibitskyi on “Private Military Companies and Their Role in Modern Regional Conflicts”, 949th Meeting of the OSCE Forum for Security Co-operation, 17 June 2020, <https://www.osce.org/files/f/documents/b/1/456016.pdf>
- ⁵⁷ Seth G. Jones, Catrina Doxsee, Brian Katz, Eric McQueen, and Joe Moye, “Russia’s Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia’s Private Military Companies”, CSIS Transnational Threats Project, July 2021, <https://www.csis.org/analysis/russias-corporate-soldiers-global-expansion-russias-private-military-companies>; Sergey Sukhankin, “Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas”, Jamestown Foundation, 3 September 2019, <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>.
- ⁵⁸ Jakub Ber, “From Popasna to Bakhmut. The Wagner Group in the Russia-Ukraine War”, OSW Commentary, Centre for Eastern Studies, 28 April 2023, p. 4, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW_Commentary_511.pdf; *see also* Kateryna Stepanenko, “The Kremlin’s Pyrrhic Victory in Bakhmut: A Retrospective on the Battle for Bakhmut”, Institute for the Study of War, 24 May 2023, <https://www.understandingwar.org/backgrounder/kremlin’s-pyrrhic-victory-bakhmut-retrospective-battle-bakhmut> (опис ролі групи Вагнера в Бахмуті).

ПВК «Вагнера» була задіяна в «найскладніших і важливих місцях» в Україні та відіграла ключову роль у захопленні Росією Маріуполя та Херсона.⁵⁹

Починаючи з літа 2022 року і до січня 2023 року ПВК «Вагнера» показала єдину військову стратегію зосередження наступальних дій на міста Соледар і Бахмут. Міністерство оборони Росії чітко визнало роль «групи Вагнера» у цих операціях:

(a) 13 січня 2023 року Міноборони Росії публічно заявило, що взяття міста Соледар «здійснювалося змішаним угрупованням російських військ за єдиним планом, який передбачав вирішення комплексу бойових завдань». У повідомленні зазначається, що одне з таких бойових завдань виконало ПВК «Вагнера»: «бойове завдання щодо штурму населеного пункту Соледар, зайнятого українськими військами, було успішно виконано завдяки сміливим і самовідданим діям добровольців підрозділів ПВК «Вагнера»».⁶⁰

(b) 21 травня 2023 року Міноборони Росії публічно заявило, що взяття міста Бахмут вдалося завдяки «штурмовим групам приватної військової компанії «Вагнера» за підтримки артилерії та авіації Південної групи військ».⁶¹ Таким чином, це ілюструє конкретний приклад скоординованих дій між «групою Вагнера» та збройними силами Росії, коли ПВК здійснювала наземні штурми, а російські збройні сили надавали артилерійську та авіаційну підтримку.

Відповідно, виходячи з наведених вище невичерпних прикладів, «група Вагнера» явно має здатність проводити військові операції.

3.1.1.3. Рівень матеріально-технічного забезпечення

Фактори, що свідчать про рівень матеріально-технічного забезпечення, можуть включати здатність вербувати нових членів, проводити військову підготовку, постачати зброю, використовувати обладнання зв'язку, а також постачати та використовувати форму.⁶²

⁵⁹ Saskya Vandoorne, Melissa Bell, Joseph Ataman, and Renee Bertini, “Morale is plummeting in Putin’s private army as Russia’s war in Ukraine falters”, CNN, 7 October 2022, <https://edition.cnn.com/2022/10/06/europe/wagner-ukraine-struggles-marat-gabidullin-cmd-intl/index.html>.

⁶⁰ “Russian defense ministry clarifies tasks of Russian units during liberation of Soledar”, TASS, 13 January 2023, <https://tass.com/politics/1562113>; *see also* Institute for the Study of War, “Russian Offensive Campaign Assessment”, 13 January 2023, <https://www.understandingwar.org/backgrounders/russian-offensive-campaign-assessment-january-13-2023> (опис того, як Міністерство оборони опублікувало наступне оголошення після того, як спочатку не визнавало ролі групи Вагнера в Соледарі, виправдовуючи упушення тим, що російське «гетерогенне угруповання військ» виконувало «спільний план»).

⁶¹ TASS, “City of Artyomovsk completely liberated — Russian Defense Ministry”, 20 May 2023, <https://tass.com/defense/1620643>.

⁶² *Boškoski*, ICTY Judgment of 10 July 2008 (IT-04-82-T), para. 201 .

«Група Вагнера» показала свої кадрові можливості. Наприклад, у березні 2022 року група запустила рекрутингову кампанію, спрямовану в основному на колишніх співробітників⁶³, а в липні 2022 року – масову рекрутингову кампанію.⁶⁴

У вересні 2022 року були поширені записи, на яких Пригожин запрошує засуджених у російських в'язницях приєднатися до «групи Вагнера» в Україні.⁶⁵ Ув'язненим, які погодилися приєднатися до ПВК, обіцяли звільнення від відбування покарання після служби, а президент Путін пізніше підтвердив, що «підписує укази про помилування» засуджених, які брали участь у бойових діях в Україні.⁶⁶ За оцінками, до середини січня 2023 року до «групи Вагнера» приєдналося близько 50 000 осіб.⁶⁷ За оцінкою Сполучених Штатів Америки, опублікованою в лютому 2023 року, втрати «групи Вагнера» склали понад 30 000 осіб з початку вторгнення у лютому 2022 року, з яких близько 9 000 були вбиті. Велика частка з них, скоріш за все, були завербованими ув'язненими.⁶⁸

«Група Вагнера» також провела ще одну рекрутингову кампанію серед населення Росії.⁶⁹

⁶³ Jakub Ber, “From Popasna to Bakhmut. The Wagner Group in the Russia-Ukraine War”, OSW Commentary, Centre for Eastern Studies, 28 April 2023, p. 3, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW_Commentary_511.pdf.

⁶⁴ Pjotr Sauer, “Russia’s private military contractor Wagner comes out of the shadows in Ukraine war”, The Guardian, 7 August 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/07/russias-private-military-contractor-wagner-comes-out-of-the-shadows-in-ukraine-war>.

⁶⁵ Christiaan Triebert, “Video Reveals How Russian Mercenaries Recruit Inmates for Ukraine War”, New York Times, 16 September 2022, <https://www.nytimes.com/2022/09/16/world/europe/russia-wagner-ukraine-video.html>.

⁶⁶ Dasha Litvinova, “A Wagner ex-convict returned from war and a Russian village lived in fear. Then he killed again”, Associated Press, 27 June 2023, <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-convict-wagner-crime-108e410835e4bf27ac3192cd7f945b39#>.

⁶⁷ Jakub Ber, “From Popasna to Bakhmut. The Wagner Group in the Russia-Ukraine War”, OSW Commentary, Centre for Eastern Studies, 28 April 2023, p. 5, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW_Commentary_511.pdf.

⁶⁸ United States, White House, “Press Briefing by Press Secretary Karine Jean-Pierre and NSC Coordinator for Strategic Communications John Kirby”, 17 February 2023, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/press-briefings/2023/02/17/press-briefing-by-press-secretary-karine-jean-pierre-and-nsc-coordinator-for-strategic-communications-john-kirby-9/>.

⁶⁹ Joshua Askew, “Ukraine war: Wagner ‘recruiting in Moscow high schools for young warriors’”, Euronews, 13 March 2023, <https://www.euronews.com/2023/03/13/ukraine-war-wagner-recruiting-in-moscow-high-schools-for-young-warriors>; Daria Talano and Nikita Kondratyev, “Military ad campaigns reach Russian schools, metro stations, and kindergartens”, Novaya Gazeta Europe, 19 April 2023, <https://novayagazeta.eu/articles/2023/04/19/military-ad-campaigns-reach-russian-schools-metro-stations-and-kindergartens-enen>.

Що стосується здійснення військової підготовки, «група Вагнера» взяла на себе ключову роль у підготовці, організації та консультуванні сепаратистських бійців на сході України у 2015 році.⁷⁰ «Група Вагнера» також набрала спеціалізований особовий склад для навчання та оснащення цих сепаратистів різними системами екіпірування, бойової техніки та забезпечення логістики.⁷¹ Також були поширені повідомлення про те, що бійці «групи Вагнера», включно з молодими новобранцями, проходили підготовку та відправлялися з бази в Молькіно Краснодарського краю протягом 2022 та 2023 років.⁷² У листопаді 2022 року Пригожин публічно заявив, що ПВК «Вагнера» навчає російських цивільних осіб у прикордонних з Україною регіонах будувати укріплення та формувати ополчення, щоб «захищати свою землю».⁷³

Що стосується постачання зброї та обладнання, з 2014 року «група Вагнера» розгорнула низку систем озброєння, таких як бронетехніка, ракети та важка артилерія, для підтримки сил сепаратистів на Донбасі.⁷⁴ Це включало спеціальне обладнання, таке як переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК).⁷⁵ Під час

⁷⁰ Randy Noorman, “The Battle of Debaltseve: A Hybrid Army in a Classic Battle of Encirclement”, 17 July 2020, Small Wars Journal, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/battle-debaltseve-hybrid-army-classic-battle-encirclement>; Sergey Sukhankin, “Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas”, Jamestown Foundation, 3 September 2019, <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>.

⁷¹ Seth G. Jones, Catrina Doxsee, Brian Katz, Eric McQueen, and Joe Moye, “Russia’s Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia’s Private Military Companies”, CSIS Transnational Threats Project, July 2021, p. 26, <https://www.csis.org/analysis/russias-corporate-soldiers-global-expansion-russias-private-military-companies>.

⁷² Candace Rondeaux, “Building the Wagner Group Brand”, New America, 16 February 2023, <https://www.newamerica.org/future-frontlines/reports/building-wagner-group-brand/>; The Moscow Times, “Russia Spending \$150M Monthly on Syria Mercenaries – Report”, 25 August 2016, <https://www.themoscowtimes.com/2016/08/25/russia-spending-150m-monthly-on-syria-mercenaries-a55108>.

⁷³ The Moscow Times, “Russia’s Wagner Mercenary Group Announces Border Militia Plan”, 11 November 2022, <https://www.themoscowtimes.com/2022/11/11/russias-wagner-mercenary-group-announces-border-militia-plan-a79355>.

⁷⁴ Marten, “Russia’s Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group”, 35 *Post-Soviet Affairs* (2019) 181-204; Sergey Sukhankin, “Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas”, Jamestown Foundation, 3 September 2019, <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>.

⁷⁵ Seth G. Jones, Catrina Doxsee, Brian Katz, Eric McQueen, and Joe Moye, “Russia’s Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia’s Private Military Companies”, CSIS Transnational Threats Project, July 2021, p. 26, <https://www.csis.org/analysis/russias-corporate-soldiers-global-expansion-russias-private-military-companies>.

повномасштабного вторгнення у 2022 році «група Вагнера» розмістила в Україні низку боеприпасів і важкого озброєння, включаючи артилерію, термобаричні ракетні установки⁷⁶ та основні бойові танки (ОБТ).⁷⁷ Проект «Білоруський Гаюн» задокументував колони транспортних засобів «групи Вагнера», включаючи бронетехніку та різні типи вантажівок, які рухалися до Білорусі в липні 2023 року.⁷⁸ Повідомляється, що пілоти «групи Вагнера» також літали на декількох винищувачах Су в українському повітряному просторі.⁷⁹ Також надходили повідомлення про те, що ПВК перемістила частину свого обладнання та постачання з Лівії та Сирії в Україну, включаючи артилерію, засоби протиповітряної оборони та радары, які «група Вагнера» використовувала в Лівії.⁸⁰ Окрім цього, існують докази того, що бронетехніка та транспортні гелікоптери прямують транзитом з Росії до кінцевих пунктів призначення в Африці по всьому ланцюжку постачання, контрольованому Пригожиним.⁸¹

Нарешті, щодо надання та використання уніформи, «група Вагнера» була ідентифікована за використання характерних девізів, символів та нашивок.⁸² Є докази того, що учасники «групи Вагнера» в Україні носили зелену камуфляжну форму.⁸³ Особовий склад також носить відмітну емблему «групи Вагнера» – білий

⁷⁶ The Telegraph, “Mercenaries deploy thermobaric weapons in Ukraine”, 17 November 2022, <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/11/17/ukraine-news-russia-nato-latest-missile-poland-g20/>.

⁷⁷ David Axe, “Why Are Mercenaries Driving Russia’s Best T-90 Tanks?”, Forbes, 28 December 2022, <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/12/28/why-are-mercenaries-driving-russias-best-t-90-tank/>.

⁷⁸ Наприклад, Проект «Білоруський Гаюн», Telegram, 25 липня 2023 р., https://t.me/Hajun_BY/7153.

⁷⁹ David Axe, “Russia’s Shadowy Mercenary Air Force Is Losing More And More Jets In Ukraine”, Forbes, 17 December 2022, <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/12/17/russias-shadowy-mercenary-air-force-is-losing-more-and-more-jets-in-ukraine/>.

⁸⁰ Eric Schmitt, “More Russian Mercenaries Deploying to Ukraine to Take On Greater Role in War”, New York Times, 25 March 2022, <https://www.nytimes.com/2022/03/25/us/politics/russian-mercenaries-ukraine-wagner-group.html>.

⁸¹ Jack Margolin, “Paper Trails: How a Russia-based logistics network ties together Russian mining companies and military contractors in Africa”, C4ADS, 13 June 2019, <https://c4ads.org/commentary/2019-6-13-paper-trails>.

⁸² Alec Bertina, “The Wagner Group: The World’s Most Infamous PMC”, Grey Dynamics, 26 June 2023, <https://greydynamics.com/the-wagner-group-the-worlds-most-infamous-pmc>.

⁸³ Alec Bertina, “The Wagner Group: The World’s Most Infamous PMC”, Grey Dynamics, 26 June 2023, <https://greydynamics.com/the-wagner-group-the-worlds-most-infamous-pmc>.

череп на чорно-червоному фоні⁸⁴ - а також кувалди та зображення музикантів із написом «ПВК «Група Вагнера» або, у деяких випадках, «Найулюбленіший музичний колектив» поперх їхніх відмітних позначок.⁸⁵

3.1.1.4. Рівень дисципліни

Фактори, що свідчать про рівень дисципліни, можуть включати встановлення дисциплінарних правил і кодексів поведінки, належну підготовку та наявність внутрішніх правил, включно з тим, чи ефективно вони поширені серед членів.⁸⁶

«Група Вагнера», ймовірно, встановила сувору військову дисципліну серед своїх новобранців, засновану на «почутті страху перед покаранням».⁸⁷ Така дисципліна включала повідомлення про те, що учасники «групи Вагнера», затримані під час відступу або здачі, страчується.⁸⁸ Інсайдерське джерело також заявило, що призовників дисциплінують шляхом примушування до перегляду відео страти, а щодо тих, хто виявляють слабкість або легко поранені, є ризик, що їм вистрілять у ноги або залишать на полі бою.⁸⁹ Також Пригожин найняв людину на позивний «Вчитель», щоб він сильно побив у підвалі тих учасників, які критикували Пригожина.⁹⁰

⁸⁴ Al Jazeera, “Wagner mercenary ‘merch’ prices jump online after Russia mutiny”, 30 June 2023, <https://www.aljazeera.com/news/2023/6/30/wagner-mercenary-merch-prices-jump-online-after-russia-mutiny>; Tom Ball, “Wagner Group’s hardened mercenaries pictured in eastern Ukraine”, The Times, 4 April 2022, <https://www.thetimes.co.uk/article/wagner-groups-hardened-mercenaries-pictured-in-eastern-ukraine-td9jnwwsm>.

⁸⁵ Alec Bertina, “The Wagner Group: The World’s Most Infamous PMC”, Grey Dynamics, 26 June 2023, <https://greydynamics.com/the-wagner-group-the-worlds-most-infamous-pmc>, цитуючи, наприклад, Група Вагнера, Telegram, 25 травня 2023 р., <https://t.me/wagnernew/7866>.

⁸⁶ *Boškoski*, ICTY Judgment of 10 July 2008 (IT-04-82-T), para. 202.

⁸⁷ Dina Temple-Raston and Sean Powers, “Q&A with a former member of Wagner Group: ‘They were like little kings or czars’”, The Record, 6 June 2023, <https://therecord.media/wagner-group-recruiting-russia-ukraine-click-here>.

⁸⁸ Stefan Korshak, “New Accounts Emerge of Wagner Soldiers Shot for Retreating”, The Kyiv Post, 13 January 2023, <https://www.kyivpost.com/post/11077>.

⁸⁹ James Reynolds, “Inside Wagner’s ‘human wave’ death squads: Insider reveals the details of horrifying tactics that see convicts sent to their doom in groups of eight after being shown deserters being executed on video”, Daily Mail, 4 February 2023, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11712611/Wagner-Group-insider-reveals-desperate-tactics-convicted-prisoners-sent-die-waves.html>.

⁹⁰ Sinéad Baker, “Prigozhin outsources violent beatings of those who angered him to a man dubbed ‘The Teacher,’ who’d then send him photos: report”, Business Insider, 13 July 2023,

3.1.1.5. Здатність виступати одноголосно

Фактори, що свідчать про здатність виступати одноголосно, можуть включати можливість вести переговори та досягати домовленостей або брати участь у політичних переговорах з представниками держав.⁹¹

«Група Вагнера» продемонструвала певну здатність вести переговори та досягати домовленостей з представниками держави. Заяви Володимира Путіна про те, що російська держава повністю фінансувала «групу Вагнера» в період з травня 2022 року до травня 2023 року свідчать про те, що між ПВК та Росією була досягнута відповідна угода.⁹² У секретній доповіді розвідки США зазначено, що «група Вагнера» на початку 2023 року звернулася до Китаю з прямим запитом на боєприпаси та обладнання, але отримала відмову.⁹³ Однак, згідно з тією ж доповіддю розвідки, «група Вагнера» успішно купувала боєприпаси в Білорусі та Сирії, а також мала контакти з Туреччиною щодо купівлі зброї.

3.1.1.6. Попередня оцінка критерію «організованості»

Загалом, багато факторів вказують на високий рівень організованості «групи Вагнера» в Україні. Це, зокрема, здатність ПВК проводити складні, великі та тривалі військові операції, а також продемонстрований високий рівень матеріально-технічного забезпечення, включаючи розгортання спеціалізованого обладнання та масштабні кампанії вербування новобранців. Незважаючи на те, що у відкритому доступі мало подробиць щодо структури «групи Вагнера» в Україні, включаючи точну командну структуру, масштаби її військових операцій і матеріально-технічного забезпечення свідчать про те, що ПВК має колективний і скоординований характер, а нещодавно опубліковані дані вказують на наявність ради командирів та певних чітких правил, яких має дотримуватися, а також організованість у штурмові підрозділи. Таким чином, ймовірно, «група Вагнера» відповідала вимозі «організованості», принаймні до заколоту в червні 2023 року (див. нижче).

3.1.2. Критерій «відповідального командування».

Другий критерій щодо того, щоб група була «під командуванням, відповідальним» перед державою, яка перебуває в конфлікті, за поведінку своїх підлеглих є більш неоднозначною, як досліджується в розділі 2.1.1.3 2.1.1.3. Ця вимога означає, що

<https://www.businessinsider.com/prigozhin-outsourced-beatings-to-man-called-the-teacher-report-2023-7..>

⁹¹ *Boškovski*, ICTY Judgment of 10 July 2008 (IT-04-82-T), para. 203.

⁹² TASS, “Putin says Wagner group fully financed by Russian government, 27 June 2023, <https://tass.com/defense/1639345>.

⁹³ Mehul Srivastava, Max Seddon, and Felicia Schwartz, “China snubbed Wagner arms request, says US intelligence leak”, Financial Times, 20 April 2023, <https://www.ft.com/content/755b7302-6f69-4790-a143-d75dd2ad8aef>.

держава має певний ступінь координації діяльності групи. Проте точний ступінь контролю, який слід здійснювати для виконання цієї вимоги, є чітко не визначено. У цьому документі стверджується, що відповідний тест не є суворим критерієм «ефективного контролю», застосовним до відповідальності держави за міжнародним правом. Замість цього можна застосовувати тест «загального контролю» або інший стандарт контролю. Таким чином, слід враховувати ступінь контролю, який держава Росія здійснює над «групою Вагнера» в Україні.

Такий контроль може мати різні форми, включаючи: (а) організацію, координацію та планування військових дій групи, (б) фінансування, навчання та оснащення групи та (в) надання оперативної підтримки цій групі. Ці різні показники контролю розглядатимуться по черзі у контексті «групи Вагнера».

Перш ніж аналізувати різні показники контролю, слід визнати, що природа відносин між державою Росія та «групою Вагнера» часто досліджувалась у літературі. Це складні відносини, які включають неформальні та офіційні зв'язки. Незважаючи на те, що ПВК є незаконними за російським законодавством, а «група Вагнера» донедавна не була зареєстрована як юридична особа ні в Росії, ні в жодній іншій країні,⁹⁴ у Росії існує дозвільне правове середовище, яке дає можливість державним підприємствам мати приватні збройні формування та охоронні структури.⁹⁵ Деякі автори стверджують, що туманність відносин між «групою Вагнера» та російською державою може дозволити Росії претендувати на правдоподібне заперечення будь-яких серйозних міжнародних злочинів, які можуть вчинити сили ПВК.⁹⁶

⁹⁴ Moscow Times, “Wagner Group Becomes Legal Entity in Russia – BBC”, 17 January 2023, <https://www.themoscowtimes.com/2023/01/17/wagner-group-becomes-legal-entity-in-russia-bbc-a79967>.

⁹⁵ CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>; Candace Rondeaux, “Decoding the Wagner Group: Analyzing the Role of Private Military Security Contractors in Russian Proxy Warfare”, *New America*, 5 November 2019, <https://www.newamerica.org/future-security/reports/decoding-wagner-group-analyzing-role-private-military-security-contractors-russian-proxy-warfare/executive-summary-key-findings> («Переважна державна власність багатьох російських фірм, які ведуть бізнес з контингентами приватних військових та охоронних компаній... означає, що російська держава є головною договірною стороною, а отже, несе відповідальність за їх діяння»).

⁹⁶ Див., наприклад, Marten, “Russia’s Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group”, 35 *Post-Soviet Affairs* (2019) 181-204; Alastair Munro, “Plausible Deniability: Russia’s Modern International Strategy”, *The Observer*, 22 July 2020, <https://theobserver-qiaa.org/plausible-deniability-russias-modern-international-strategy>; Catrina Doxsee, Congressional Testimony, CSIS, “Putin’s Proxies: Examining Russia’s Use of Private Military Companies”, 15 September 2022, <https://www.csis.org/analysis/putins-proxies-examining-russias-use-private-military-companies>; CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>.

Д-р Кімберлі Мартен описала «групу Вагнера» як «напівдержавну службу безпеки», зазначивши, що:

У той час як лідери «Вагнера» уклали контракти заради отримання прибутку, а її члени воювали за гроші, її учасники вважали, що вони водночас діють від імені російської держави (хоча особи їхніх фактичних роботодавців інколи були невідомими). «Вагнер» і його попередники також не мають офіційного статусу і не працювали ні на кого. Вони були надійними постачальниками «насилства на замовлення» за кордоном протягом багатьох років і в конфліктах на території різних країн світу для російської держави, для провідних бізнес-інтересів Росії та для союзників Росії. Проте відносини «Вагнера» з державним командуванням і контролем відрізнялися, оскільки інколи вони явно працювали безпосередньо разом із регулярними російськими військовими силами, а інколи ні.⁹⁷

Подібним чином, за словами іншого експерта Джека Марголіна, який досліджував діяльність «групи Вагнера» у багатьох країнах, «Вагнер» не є повністю проектом [російських] служб безпеки, і не є справді приватним підприємством.⁹⁸

Уряди Сполучених Штатів Америки і Сполученого Королівства назвали «групу Вагнера» «російською проксі-силою».⁹⁹ Інші експерти також стверджували, що, ґрунтуючись на доказах того, що «Вагнер тісно, часто безпосередньо пов'язаний з російською державою», «Вагнер» не слід характеризувати як приватну військову компанію, а скоріше «розглядати її як класичну проксі-організацію та відноситися до неї відповідно».¹⁰⁰

soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state; Amy MacKinnon, “What Is Russia’s Wagner Group?”, *Foreign Policy*, 6 July 2021, <https://foreignpolicy.com/2021/07/06/what-is-wagner-group-russia-mercenaries-military-contractor>; Nathaniel Reynolds, “Putin’s Not-So-Secret Mercenaries: Patronage, Geopolitics, and the Wagner Group”, *Carnegie Endowment for International Peace*, 18 July 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/07/08/putin-s-not-so-secret-mercenaries-patronage-geopolitics-and-wagner-group-pub-79442>.

⁹⁷ Marten, “Russia’s Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group”, 35 *Post-Soviet Affairs* (2019) 181-204.

⁹⁸ Jack Margolin, Twitter, 21 February 2023, https://twitter.com/Jack_Mrgln/status/1628037129124052994?s=20.

⁹⁹ United States Department of the Treasury, Press Release, “Treasury Sanctions Russian Proxy Wagner Group as a Transnational Criminal Organization”, 26 January 2023, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1220>; United Kingdom Home Office, “Russian Wagner Group declared terrorists”, 6 September 2023, <https://www.gov.uk/government/news/russian-wagner-group-declared-terrorists>.

¹⁰⁰ CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>.

3.1.2.1. Організація, координація та планування військових дій

Деякі факти свідчать про те, що Росія організовувала, координувала та планувала військові дії «групи Вагнера» в Україні.

По-перше, як проаналізовано в розділі 3.1.1.2 вище, «група Вагнера» проводила складні, великі та тривалі військові операції на підтримку вторгнення Росії в Україну у 2014 та 2022 роках. Як уже зазначалося, Міністерство оборони Росії відкрито визнало роль «групи Вагнера» у захопленні як Соледара, так і Бахмута.

По-друге, було зібрано декілька повідомлень про те, що головна база «групи Вагнера» з 2015 року (до моменту заволодіння) для операцій в Україні та за її межами була в Молькіно. Ця база була поруч із базою 10-ї окремої бригади спеціального призначення Головного управління Генштабу Збройних сил Російської Федерації (більш відомого як ГРУ) – військової розвідки Міністерства оборони Росії.¹⁰¹ Це свідчить про дуже високий рівень організації та координації.

По-третє, розслідування Bellingcat, The Insider і Der Spiegel, опубліковане у 2020 році, свідчить про тісну інтеграцію між «групою Вагнера» та Міністерством оборони Росії, включаючи ГРУ.¹⁰² Записи телефонних розмов Пригожина за восьмимісячний період з кінця 2013 року та до початку 2014 року, а також зламани електронні листи особистого помічника Пригожина, злиті в 2015 році, показують, що Пригожин контактував з «усім керівництвом Адміністрації президента разом з низкою керівних осіб ФСБ, Федеральної служби охорони (ФСО) і Міноборони».¹⁰³ ФСБ – це контррозвідальна служба Росії.

Це розслідування також описувало інтеграцію «групи Вагнера» в загальний ланцюг командування на замовлення ГРУ. У перехоплених телефонних розмовах, опублікованих Службою безпеки України, Дмитро Уткін, тодішній лідер групи Вагнера, звітував високопосадовцям Росії про операції на сході України у 2015 році. Одна з перехоплених розмов на початку 2015 року показує, що «Уткін приймає вказівки та координує роботу найманців» безпосередньо з генерал-майором Євгеном Нікіфоровим, тодішнім начальником штабу 58-ї Західної армії».¹⁰⁴

¹⁰¹ CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>.

¹⁰² Bellingcat, “Putin Chef’s Kisses of Death: Russia’s Shadow Army’s State-Run Structure Exposed”, 14 August 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>.

¹⁰³ Bellingcat, “Putin Chef’s Kisses of Death: Russia’s Shadow Army’s State-Run Structure Exposed”, 14 August 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>.

¹⁰⁴ Bellingcat, “Putin Chef’s Kisses of Death: Russia’s Shadow Army’s State-Run Structure Exposed”, 14 August 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>.

Повідомляється, що Bellingcat також ідентифікував спільне бронювання авіаквитків для членів «групи Вагнера», включаючи Уткіна, та діючих офіцерів ГРУ.¹⁰⁵ За даними Bellingcat, один із записів Уткіна та Андрія Миколайовича Трошева свідчить про те, що Трошев, колишній полковник поліції з Санкт-Петербурга, насправді був начальником Уткіна в «групі Вагнера». 17 березня 2016 року Андрію Трошеву було присвоєно звання «Герой Російської Федерації», яке супроводжувалося медаллю «Золота Зірка», за командування ПВК «Вагнера» в Сирії. На фото зображено президента Путіна, Трошева з цією медаллю та Уткіна з чотирма орденами «За мужність».¹⁰⁶

Politico також проаналізувало документи, які ймовірно «показують, що група безпосередньо пов'язана з російською державою – що вона спілкується та розробляє стратегію з високопоставленими російськими посадовцями щодо деяких своїх найбільш чутливих операцій».¹⁰⁷

3.1.2.2. Фінансування, навчання та оснащення

27 червня 2023 року президент Росії Володимир Путін заявив, що «фінансування всієї ПВК «Вагнера» повністю забезпечується державою» (виділення наше).¹⁰⁸ Президент Путін заявив, що фінансування йде «з бюджету Міноборони, з державного бюджету». Крім того, він заявив, що з травня 2022 року до травня 2023 року російська держава виділила «групі Вагнера» 86,2 мільярда рублів (близько 1 мільярда доларів США) лише у вигляді зарплати бійцям і заохочувальних винагород. Це свідчить про те, що значна частина фінансування «групи Вагнера» надходить із державного бюджету Росії.

Також поширювалися¹⁰⁹ фотографії учасників «групи Вагнера», нагороджених державними нагородами Росії, такими як «за мужність», «за відвагу» і «герой Росії».

Схоже, що Росія також оснащує «групу Вагнера», оскільки частина обладнання, яке ПВК використовувала в Україні, також, як повідомляється, належить російській

¹⁰⁵ Bellingcat, “Putin Chef’s Kisses of Death: Russia’s Shadow Army’s State-Run Structure Exposed”, 14 August 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>.

¹⁰⁶ Bellingcat, “Putin Chef’s Kisses of Death: Russia’s Shadow Army’s State-Run Structure Exposed”, 14 August 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>.

¹⁰⁷ Erin Banco, Sarah Anne Aarup, and Anastasiia Carrier, “Inside the stunning growth of Russia’s Wagner Group”, Politico, 18 February 2023, <https://www.politico.com/news/2023/02/18/russia-wagner-group-ukraine-paramilitary-00083553>.

¹⁰⁸ TASS, “Putin says Wagner group fully financed by Russian government”, 27 June 2023, <https://tass.com/defense/1639345>.

¹⁰⁹ Jack Margolin, Twitter, 17 July 2023, https://twitter.com/Jack_Mrgln/status/1681036854928318480?s=20.

державі.¹¹⁰ Це включає винищувачі Су-24 і Су-25, що належать російським ВПС, і танки Т-90М – найцінніші та найновіші російські танки, – які використовував особовий склад «групи Вагнера».

3.1.2.3. Забезпечення оперативної підтримки

Яскравим прикладом того, що Росія надає оперативну підтримку «групі Вагнера», є вербування, яке ПВК змогла провести в російських в'язницях, починаючи з літа 2022 року, як описано в розділі 3.1.1.1 3.1.1.1. Тюрми в Росії контролюються Федеральною службою виконання покарань, федеральним органом виконавчої влади Росії.¹¹¹

Також було задокументовано декілька випадків, коли оперативники «Вагнера» використовували транспортну інфраструктуру, належну Міністерству оборони Росії.¹¹²

Президент Путін навіть особисто втрутився після арешту в Білорусі оперативників «групи Вагнера» під час кампанії з виборів президента 2020 року в Білорусі, порушуючи це питання принаймні двічі у двосторонніх телефонних розмовах з президентом Білорусі Лукашенком.¹¹³

Нарешті, численні повідомлення підтверджують, що оперативники «групи Вагнера» проходять лікування та реабілітацію в російських військових госпіталях і що вони використовували паспорти, які послідовно видавалися спеціальним паспортним столом у Москві, який надає паспорти майже виключно людям, пов'язаним з Міністерством оборони Росії.¹¹⁴

¹¹⁰ David Axe, “Why Are Mercenaries Driving Russia’s Best T-90 Tanks?”, Forbes, 28 December 2022, <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/12/28/why-are-mercenaries-driving-russias-best-t-90-tank/>

¹¹¹ The Russian Government, “Federal Penitentiary Service”, <http://government.ru/en/department/100/>.

¹¹² CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>.

¹¹³ CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>

¹¹⁴ CSIS, “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, 21 September 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>; Bellingcat, “Wagner Mercenaries With GRU-issued Passports: Validating SBU’s Allegation”, 30 January 2019, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2019/01/30/wagner-mercenaries-with-gru-issued-passports-validating-sbus-allegation>.

3.1.2.4. Попередня оцінка критерію «відповідального командування»

Підсумовуючи, деякі ознаки контролю у відносинах «групи Вагнера» в Україні та російської держави дійсно існують. Є помітні ознаки координації у військових операціях, які проводить «група Вагнера» для підтримки вторгнення Росії в Україну в 2014 і 2022 роках. Крім того, російський президент відкрито визнав, що діяльність ПВК «повністю» забезпечувалася Росією. Однак точні умови того, як російська держава здійснює контроль над діяльністю «групи Вагнера», залишаються не повністю невизначеними. Ця відсутність деталей у поєднанні з неточним визначенням критерію «відповідального командування» у прецедентному праві не дозволяє зробити остаточний висновок щодо того, чи «група Вагнера» діє в Україні (або коли-небудь діяла) під командуванням, відповідальним перед Росією.

3.2. Наслідки для статусу учасників «групи Вагнера»

3.2.1. Якщо учасників «групи Вагнера» є комбатантами...

Якщо «група Вагнера» визнається частиною російських збройних сил, її особовий склад є комбатантами. Після взяття в полон учасник «групи Вагнера» в Україні стане військовополоненим за умови, що цей окремий член виконав вимоги відрізнити себе від цивільного населення за МГП (див. розділ 2.1.2.1 вище).

Якщо конкретний учасник групи носив уніформу чи відмітний знак, який відрізняв його від цивільних українських громадян, він має право на статус військовополоненого. Тобто, хоча дані свідчать про те, що члени «групи Вагнера» зазвичай носять камуфляж і білу емблему з черепом, статус кожного окремого затриманого представника «групи Вагнера» повинен визначатися *індивідуально*.

Як досліджувалось у розділі 2.1.2.2 вище, військовополонені члени «групи Вагнера» не можуть бути притягнуті до відповідальності за злочини відповідно до українського законодавства. Їх можна було притягнути до кримінальної відповідальності лише за вчинення міжнародних злочинів.

3.2.2. Якщо учасники «групи Вагнера» є цивільними...

Якщо «група Вагнера» не визнається частиною збройних сил Росії, її особовий склад є цивільними особами. Як цивільні особи, затримані учасники ПВК не матимуть права на статус військовополоненого. У розділі 2.2.2 вище проаналізовано можливість переслідувати цивільних осіб за МГП. Цивільний особовий склад «групи Вагнера» може бути притягнутий до відповідальності за злочини за

національним законодавством, у тому числі за безпосередню участь у бойових діях. Вони також можуть бути притягнуті до відповідальності у контексті особистої відповідальності за міжнародні злочини.

Затриманий учасник «групи Вагнера», який відповідає надзвичайно вузькому визначенню МГП, вважатиметься найманцем (див. розділ 2.2.3.1 вище). Слід зазначити, що це визначення виключає будь-якого члена «групи Вагнера», який має українське чи російське громадянство (див. розділ 2.2.3.1 вище).¹¹⁵ На Україну можуть бути покладені додаткові зобов'язання щодо судового переслідування цих затриманих найманців (див. розділ 2.2.3.2). Найманці є цивільними особами і, таким чином, не стають військовополоненими після захоплення в полон.

Єдиним винятком із цього загального правила є цивільні особи, які супроводжують збройні сили. Хоча це незвично, що ці цивільні особи фактично мають право на статус військовополонених після захоплення в полон. Визначення цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, виключає будь-яку особу, яка бере безпосередню участь у військових операціях і бойових діях (див. розділ 2.2.3.1 вище). Як детально описано в розділі 3.1.1.2 вище, «група Вагнера» проводила широкомасштабні військові операції в Україні. Таким чином багато її учасників беруть участь у бойових діях.

Однак, якщо частина особового складу «групи Вагнера» не брала участі у військових операціях і бойових діях, а натомість виконувала виключно функції підтримки російських збройних сил в Україні, наприклад, діючи як цивільні підрядники, можливо, що ці особи з учасників ПВК можуть класифікуватися як цивільні особи, які супроводжують збройні сили. Знову ж таки, це буде індивідуальна оцінка, яка має проводитись у кожному окремому випадку. Кращі практики за МГП вимагають, щоб ці особи з особового складу «групи Вагнера» мали при собі посвідчення особи, видані Росією, що ідентифікують їх як цивільних осіб, які супроводжують збройні сили. Однак, як зазначено в розділі 2.2.4.1, навіть якщо вони не мають документів, що посвідчують особу, ці конкретні члени «групи

¹¹⁵ Robert Weeks, Jason Cowan, and Kyle Duehring, “Wagner and Its Convoluting Legal Status”, Santa Clara Business Law Chronicle, 27 April 2023, <https://www.scbc-law.org/post/wagner-and-its-convoluted-legal-status> («пункт (d) Додаткового протоколу I, стаття 47, здається, значною мірою дискваліфікує багатьох членів «Вагнера» як «найманців», оскільки переважна більшість із них мають російське громадянство. Зрозуміло, присутні іноземні громадяни, які воюють на стороні «Вагнера», проте переважна більшість солдатів «Вагнера», які воюють в Україні, ймовірно є росіянами»); Abhinand Siddharth Srinivas, “Regulation of The Wagner Group under International Humanitarian Law”, OSINT for Ukraine, 13 March 2023, <https://www.osintforukraine.com/wagner-and-ihl> («у випадку України, членів Вагнера не можна називати найманцями, оскільки більшість з них мають російське громадянство»); Kuzi Charamba and Frédéric Mégret, “Wagner, PMSCs, and the Limits of Transnational Governance”, Lawfare, 13 April 2023, <https://www.lawfaremedia.org/article/wagner-pmscs-and-limits-transnational-governance> («вимога не бути «громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, або проживати на території, контрольованій стороною, яка перебуває в конфлікті», виключить, наприклад, особовий склад групи Вагнера з визначення найманства в Україні, хоча й не в Африці»).

Вагнера» все одно можуть вважатися цивільними особами, які супроводжують збройні сили. Як затримані цивільні особи, які супроводжують російські збройні сили, вони матимуть право на статус військовополонених після захоплення в полон (див. розділ 2.2.4.2 вище). За визначенням, ці члени «групи Вагнера» не повинні брати участь у бойових діях.

3.2.3. Якщо статус учасників «групи Вагнера» незрозумілий...

Як ми бачили, залишаються відкритими питання щодо того, чи є «група Вагнера» частиною збройних сил Росії, а отже, чи є учасники ПВК в Україні цивільними особами або комбатантами. За МГП, якщо статус затриманого, який брав участь у бойових діях як цивільна особа чи комбатант, неясний, ця особа повинна розглядатися як військовополонений доти, доки компетентний суд не визначить її статус (див. розділ 2.3 вище). Крім того, затриманий, який не є військовополоненим, може вимагати, щоб його статус встановив відповідний суд, тому що існують сумніви щодо статусу учасників «групи Вагнера», затримані представники ПВК повинні розглядатися як військовополонені, поки компетентний орган не визначить їхній статус.

4. Висновки та наслідки для відповідальності

4.1. Статус «групи Вагнера» за МГП

Як ми бачили, залишаються відкритими питання щодо того, чи є «група Вагнера» частиною збройних сил Росії. Нині може бути неможливо дати остаточну оцінку виключно на основі доступної інформації з відкритих джерел.¹¹⁶

Тим не менш, зібрані фактори свідчать скоріше на користь висновку про те, що учасників «групи Вагнера» загалом слід розглядати як комбатантів (хоча це залежить від конкретного випадку). «Група Вагнера» може відповідати **вимогам «організованості»**, оскільки продемонструвала здатність вести широкомасштабні та складні військові операції, включно зі стратегічним захопленням декількох міст в Україні. Її ключову військову роль у «важливих місцях» чітко визнало та схвалило Міністерство оборони Росії.

«Група Вагнера» також має високий рівень логістичної координації, про що свідчать:

- її масштабні кампанії вербування (включаючи скоординовану стратегію вербування ув'язнених);
- її ключова роль у підготовці сепаратистських збройних формувань і російських цивільних;
- постачання складної спеціалізованої зброї та обладнання; і
- її характерна уніформа, яка включає зелену камуфляжну форму з нашивками із зображенням черепа білого кольору.

Серед новобранців також спостерігається певний рівень військової дисципліни. Окрім того, «група Вагнера» виступає одноголосно під час переговорів про домовленості з представниками Росії та інших іноземних держав, у тому числі щодо постачання боєприпасів та обладнання.

Хоча непрозорість структури «групи Вагнера» ускладнює визначення конкретного змісту її командної структури, у декількох матеріалах робиться висновок, що «група Вагнера» є добре організованою та скоординованою та має конкретні підрозділи, які звітують через єдине командування, керівництво, що складається з ради командирів, а також певні правила, згідно з якими група має діяти. Крім того, «група Вагнера» має можливість передавати вказівки, накази та підтримувати зв'язок зі своїм особовим складом.

¹¹⁶ Це робоче дослідження було зосереджено на англійських джерелах, хоча подальше дослідження російських джерел може дати додаткові докази.

Таким чином, ймовірно, «група Вагнера» задовольнила критерій «організованості», принаймні до заклоту в червні 2023 року.

Чи відповідає «група Вагнера» **критерію «відповідального командування»** - залишається невизначеним. Багато експертів стверджують, що «група Вагнера» є «квазі-державною безпековою силою». Деякі факти свідчать про те, що Росія організувала, координувала та планувала військові дії «групи Вагнера» в Україні:

- публічне визнання Міністерством оборони Росії ролі «Вагнера» у захопленні декількох українських міст;
- спільне використання військової бази Молькіно;
- послідовні та неодноразові телефонні розмови між Пригожиним і російським керівництвом; і
- інтеграція «групи Вагнера» до загальної структури командування ГРУ.

Важливо, що президент Путін прямо визнав, що Росія фінансувала «групу Вагнера». Це визнання може мати важливе значення для доведення контролю (особливо, якщо застосовується тест «загального контролю», а не «ефективного контролю»), а також належності/атрибуції (обговорюється далі нижче). За словами однієї оглядачки:

Нещодавня заява Путіна є важливою, оскільки вона вперше визнає високий ступінь залежності «групи Вагнера» від держави Росія. Путін заявив, що Кремль «повністю фінансує» та «повністю постачає» ПВК, тим самим вказуючи на те, що «група Вагнера» повністю залежить від Росії у проведенні своїх військових операцій.¹¹⁷

Однак у відкритому доступі досі мало деталей щодо точних умов здійснення контролю російською державою над діяльністю «групи Вагнера», що не дає змоги сформулювати остаточний висновок.¹¹⁸ Деякі автори стверджують, що туманність

¹¹⁷ Jennifer Maddocks, “Putin Admits to Funding the Wagner Group: Implications for Russia’s State Responsibility”, Lieber Institute at West Point, 30 June 2023, <https://lieber.westpoint.edu/putin-admits-funding-wagner-group-implications-russias-state-responsibility>.

¹¹⁸ Див., наприклад, Camilla Cooper, “Ukraine Symposium – A Wagner Group Fighter in Norway”, Lieber Institute at West Point, 1 February 2023, <https://lieber.westpoint.edu/wagner-group-fighter-norway/> («Хоча «група Вагнера» явно використовує російське військове обладнання та навчальні засоби і діє разом із регулярними збройними силами Росії в Україні, нині недостатньо інформації, щоб зробити висновок щодо статусу групи. Проблема полягає в тому, що ми можемо ніколи не дізнатись точний характер зв’язків між «групою Вагнера» та російською владою, а тим часом випадки, подібні до того, що розгортається в Норвегії, триватимуть»); Robert Weeks, Jason Cowan, and Kyle Duehring, “Wagner and Its Convolved Legal Status”, Santa Clara Business Law Chronicle, 27 April 2023, <https://www.scbc-law.org/post/wagner-and-its-convolved-legal-status> («Нині те, що ПВК «Вагнер» працює під контролем Росії, є суто спекулятивним. Структура влади в ПВК «Вагнер» далеко не прозора, що ускладнює визначення того, чи ПВК «Вагнер» є

стосунків між «групою Вагнера» та російською державою дозволяє Росії стверджувати, що наявність цих зв'язків можна заперечувати.¹¹⁹

На додаток до того, що загальнодоступна інформація про командну структуру «групи Вагнера» обмежена, визначення вимоги «відповідального командування» за МГП є нечітким. Незважаючи на те, що критерій «ефективного контролю» може бути не виконано, і суд може віддати перевагу застосуванню тесту, подібного до «загального контролю», відповідної судової практики з цього приводу немає.

Тим не менш, оскільки сукупність даних свідчить скоріше про те, що учасників «групи Вагнера» слід розглядати як комбатантів, і враховуючи презумпцію МГП, що особа, чий статус невідомий, має право на статус військовополоненого за умови, що цей статус буде визначено компетентним судом, ймовірно, найбільш доцільно розглядати будь-якого представника «групи Вагнера», захопленого в полон до липня 2023 року, як комбатанта, за умови прийняття індивідуального рішення щодо кожного затриманого члена «групи Вагнера».

4.2. Наслідки для індивідуальної кримінальної відповідальності

Як описано вище, якщо окремих затриманих учасників «групи Вагнера» дійсно кваліфікується як комбатантів, окрім права на статус військовополоненого, він може бути притягнутий до відповідальності за вчинення ймовірних міжнародних злочинів. Були повідомлення, що особовий склад «групи Вагнера» вчинив численні воєнні злочини під час конфлікту, включаючи умисне вбивство цивільних осіб у Бучі (хоча інші російські десантні підрозділи також можуть нести відповідальність

автономною організацією, чи нею просто керує Путін – як спосіб для Росії уникнути міжнародного контролю. Щоб визначити, чи ПВК «Вагнер» безпосередньо контролюється Росією, потрібні вагомі докази, які демонструють стосунки між ПВК «Вагнер» і російськими лідерами); Abhinand Siddharth Srinivas, “Regulation of The Wagner Group under International Humanitarian Law”, OSINT for Ukraine, 13 March 2023, <https://www.osintforukraine.com/wagner-and-ihl> («Класифікація членів «групи Вагнера» як комбатантів або цивільних осіб є складним завданням. Це пояснюється тим, що характер, поведінка та діяльність таких приватних військових та охоронних компаній часто потрапляють у сіру зону міжнародного права, оскільки правила та зобов'язання щодо приватних військових та охоронних компаній ще мають бути розроблені. Тому слід приділяти належну увагу функціям, які виконує угруповання, і чи можна віднести такі операції до держави Росія”).

¹¹⁹ Cormac and Aldrich, “Grey is the new black: covert action and implausible deniability” 94 *International Affairs* (2018) 477-494.

за деякі злочини)¹²⁰, напади на українських військовополонених¹²¹ і дітей¹²². Окремі члени групи можуть бути притягнуті до відповідальності за такі злочини в Україні, в Міжнародному кримінальному суді (МКС) або в іншій державі, яка має юрисдикцію, наприклад, за принципами універсальної юрисдикції або активної правосуб'єктності.¹²³

Держави зобов'язані розшукувати осіб, підозрюваних у вчиненні серйозних порушень Женевських конвенцій або у тому, що вони віддавали наказ про вчинення таких порушень, і притягати їх до відповідальності або екстрадувати (ст.

¹²⁰ Див., наприклад, Brendan Cole, “Russia’s Wagner Group Soldiers Behind Bucha Killings, German Intel Claims”, Newsweek, 4 June 2022, <https://www.newsweek.com/der-spiegel-russia-ukraine-troops-bucha-wagner-putin-1695974>; Sean McFate, “The Mercenaries Behind the Bucha Massacre”, Wall Street Journal, 12 April 2022, <https://www.wsj.com/articles/mercenaries-behind-bucha-massacre-russia-ukraine-putin-attack-terror-brutality-wagner-group-moscow-geneva-convention-war-crimes-atrocities-11649797041>; Lorenzo Tondo, Isobel Koshiw, Emma Graham-Harrison, and Pjotr Sauer, “Alleged Wagner Group fighters accused of murdering civilians in Ukraine”, The Guardian, 25 May 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/may/25/wagner-group-fighters-accused-murdering-civilians-ukraine-war-crimes-belarus>; див. Human Rights Watch, “Ukraine: Russian Forces’ Trail of Death in Bucha”, 21 April 2022, <https://www.hrw.org/news/2022/04/21/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha>; New York Times, “Caught on Camera, Traced by Phone: The Russian Military Unit That Killed Dozens in Bucha”, 23 December 2022, <https://www.nytimes.com/2022/12/22/video/russia-ukraine-bucha-massacre-takeaways.html> (де автори приходять до висновку, що «виконавцями масового вбивства на вулиці Яблунській були російські десантники 234-го десантно-штурмового полку на чолі з підполковником Артемом Городіловим»).

¹²¹ Luke Harding, “Blast that killed Ukraine PoWs was Kremlin operation, Kyiv claims”, The Guardian, 3 August 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/03/blast-that-killed-ukraine-pows-was-kremlin-operation-kyiv-claims>; Pjotr Sauer, “Wagner mercenary admits ‘tossing grenades’ at injured Ukrainian PoWs”, The Guardian, 18 April 2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/18/wagner-mercenary-admits-tossing-grenades-at-injured-ukrainian-pows>.

¹²² Veronika Melkozerova, “We killed Ukrainian children, ex-Wagner soldiers say in apparent confession”, Politico, 18 April 2023, <https://www.politico.eu/article/former-wagner-group-commanders-azmat-uldarov-alexey-savichev-confess-murder-ukraine-civilians-including-children>.

¹²³ Див., загалом, Winston Williams and Jennifer Maddocks, “Ukraine Symposium – The Wagner Group: Status and Accountability”, Lieber Institute at West Point, 23 February 2023, <https://lieber.westpoint.edu/wagner-group-status-accountability>; Abhinand Siddharth Srinivas, “Regulation of The Wagner Group under International Humanitarian Law”, OSINT for Ukraine, 13 March 2023, <https://www.osintforukraine.com/wagner-and-ihl>.

129 Третьої Женевської конвенції).¹²⁴ Таким чином, якщо учасник «групи Вагнера», підозрюваний у вчиненні міжнародних злочинів, був виявлений у державі, яка має юрисдикцію над цією особою, вона повинна притягнути підозрюваного до відповідальності за ці ймовірні злочини. Якщо ця держава не має юрисдикції над особою, вона зобов'язана видати цю особу за запитом іншої країни.

Загальновизнано, що військові командири, які віддають накази про вчинення таких злочинів або дозволяють своїм підлеглим у ланці командування вчиняти їх, можуть бути притягнуті до відповідальності на основі принципу командної відповідальності.¹²⁵ Однак, коли учасники приватних військових компаній вчиняють злочини, встановлені міжнародним правом, залишається відкритим питання про те, чи може начальник у ПВК бути притягнутий до відповідальності за принципом командної відповідальності в міжнародному кримінальному праві, якщо він знав або повинен був знати, що його підлеглі вчиняли злочини і не запобіг їм, а також мав ефективний контроль над особовим складом ПВК.¹²⁶

Чи може російський військовий командир нести відповідальність за наказ про злочини, вчинені учасником приватної військової компанії, також ускладнюється двозначністю ймовірного заперечення. У міжнародному кримінальному праві зберігається прогалина, коли командири використовують неявні засоби, щоб заохотити підлеглих або терпимо ставитися до воєнних злочинів, або коли недбалість чи некомпетентність командирів піддають ризику життя цивільних осіб.¹²⁷ Як зазначив один автор, «[Д]еякі воєнізовані підрозділи діють як розгорнуті таємно силові структури урядів, щоб досягти політичних цілей держав незаконними засобами, водночас прикриваючи державу від будь-якої

¹²⁴ Див. також, серед іншого, ст. VI, Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього, 9 грудня 1948 р.; ст. 7, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання, 10 грудня 1948 р.; ст. VII(1), Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і використання хімічної зброї та про її знищення, 13 січня 1993 р.; ст. 28 Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту.

¹²⁵ Winston Williams and Jennifer Maddocks, “Ukraine Symposium – The Wagner Group: Status and Accountability”, Lieber Institute at West Point, 23 February 2023, <https://lieber.westpoint.edu/wagner-group-status-accountability>.

¹²⁶ Див., наприклад, дискусію, що наводиться у L. Doswald-Beck, then Deputy Head of the ICRC Legal Division, in “Private military companies under international humanitarian law”, in Simon Chesterman and Chia Lehnardt (eds), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford University Press, 2007), pp. 22-23.

¹²⁷ Aaron Fellmeth and Emily Crawford, “‘Reasons to know’ in the international law of command responsibility”, *International Review of the Red Cross*, IRRC No. 919, June 2022, <http://international-review.icrc.org/articles/reason-to-know-in-the-international-law-of-command-responsibility-919>.

відповідальності за злочини, скоєні цими підрозділами».¹²⁸ Правдоподібне заперечення зрештою працює для того, щоб захистити високопосадовців уряду (включаючи урядовців у контексті приватних військових компаній) від кримінальної відповідальності, що впливає з прихованого характеру зв'язків високопосадовців із воєнізованими формуваннями.¹²⁹ Розглядаючи судову практику МТКЮ, автор зазначає, що жоден високопоставлений представник уряду Сербії не був засуджений за насильство, вчинене воєнізованими формуваннями в Хорватії та Боснії, причому судді вважають, що обвинувачені не «безпосередньо керували» діями по вчиненню злочинів, припускаючи, що правдоподібне заперечення спрацювало, як передбачалося.¹³⁰

Інші види відповідальності, включаючи співучасть, також можуть бути застосовані, але вони виходять за рамки цієї інформаційної довідки.

4.3. Наслідки для відповідальності держави

Окреме питання полягає в тому, чи може Росія нести відповідальність як держава за дії «групи Вагнера» в Україні. Проблема стосується комплексного аналізу розуміння відповідальності держави за нормами міжнародного права, які є окремими від МПП.

Така відповідальність не може бути встановлена на основі національного законодавства (тобто формальних правових відносин між «групою Вагнера» та Росією), враховуючи, що російське законодавство досі не дозволяє та не визнає діяльність приватних військових компаній, таких як «група Вагнера», а також що законодавство офіційно не уповноважує групу ПВК виконувати урядові функції (навіть якщо вона, ймовірно, виконує бойові завдання, можливо, від імені Росії – тобто, функції, які природньо має держава).¹³¹

Стратегія правдоподібного заперечення ще більше дозволяє Росії дистанціюватися від поведінки учасників «групи Вагнера». Використання довірених осіб дозволяє

¹²⁸ I. Vukušić, “Plausible Deniability: The Challenges in Prosecuting Paramilitary Violence in the Former Yugoslavia”, in Smeulers, Weerdesteijn, and Holá (eds) *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods, and Evidence* (Oxford, 2019).

¹²⁹ I. Vukušić, “Plausible Deniability: The Challenges in Prosecuting Paramilitary Violence in the Former Yugoslavia”, in Smeulers, Weerdesteijn, and Holá (eds) *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods, and Evidence* (Oxford, 2019).

¹³⁰ I. Vukušić, “Plausible Deniability: The Challenges in Prosecuting Paramilitary Violence in the Former Yugoslavia”, in Smeulers, Weerdesteijn, and Holá (eds) *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods, and Evidence* (Oxford, 2019).

¹³¹ Див. загалом Winston Williams and Jennifer Maddocks, “Ukraine Symposium – The Wagner Group: Status and Accountability”, Lieber Institute at West Point, 23 February 2023, <https://lieber.westpoint.edu/wagner-group-status-accountability>.

державам уникнути міжнародної відповідальності, особливо в контексті незаконного застосування сили.¹³²

Таким чином, питання стосується фактичних відносин між Росією та «групою Вагнера» та того, чи діяли її члени, відповідальні за конкретні порушення, за вказівками, керівництвом чи під контролем Росії (стаття 8 проекту статей про відповідальність держав Комісії міжнародного права). Це тест «ефективного контролю», описаний вище та прийнятий Міжнародним судом. Тест «ефективного контролю» більш суворий, ніж тест «загального контролю», сформульований МТКЮ, як розкривається в розділі 2.1.1.3, що може застосовуватися до визначення збройних сил за МГП.¹³³ Деякі автори виявили, що може бути достатньо доказів відповідності дій «групи Вагнера» тесту «загального контролю».¹³⁴

Окремою проблемою в аналізі визначення відповідальності є «відсутність доказів того, що контроль Росії поширювався на рішення на тактичному рівні на полі бою».¹³⁵ Як обговорювалося в розділі 2.1.1. Звище, відповідність критерію «ефективного контролю» вимагало б довести, що Росія керувала учасниками «групи Вагнера» при вчиненні порушень прав людини та міжнародних злочинів або примушувала особовий склад до вчинення таких порушень.

¹³² Kuzi Charamba and Frédéric Mégret, “Wagner, PMSCs, and the Limits of Transnational Governance”, Lawfare, 13 April 2023, <https://www.lawfaremedia.org/article/wagner-pmscs-and-limits-transnational-governance>.

¹³³ Див. також Jennifer Maddocks, “Does Russia Exercise Overall Control over the Wagner Group? Expert Q&A from Stockton Center’s Russia-Ukraine Conference”, Just Security, 5 April 2023, <https://www.justsecurity.org/85819/does-russia-exercise-overall-control-over-the-wagner-group-expert-qa-from-stockton-centers-russia-ukraine-conference>. Як зазначено в статті, МКЧХ і МКС також схвалили нижній поріг для цілей цього тесту.

¹³⁴ Jennifer Maddocks, “Does Russia Exercise Overall Control over the Wagner Group? Expert Q&A from Stockton Center’s Russia-Ukraine Conference”, Just Security, 5 April 2023, <https://www.justsecurity.org/85819/does-russia-exercise-overall-control-over-the-wagner-group-expert-qa-from-stockton-centers-russia-ukraine-conference>; Abhinand Siddharth Srinivas, “Regulation of The Wagner Group under International Humanitarian Law”, OSINT for Ukraine, 13 March 2023, <https://www.osintforukraine.com/wagner-and-ihl> («У справі «Вагнера» існує достатньо доказів наявності повного контролю Росії над діяльністю «групи Вагнера»»); Kuzi Charamba and Frédéric Mégret, “Wagner, PMSCs, and the Limits of Transnational Governance”, Lawfare, 13 April 2023, <https://www.lawfaremedia.org/article/wagner-pmscs-and-limits-transnational-governance> («В Україні ... безсумнівно, існує аргумент, що «група Вагнера» фактично перебуває під фактичним «ефективним контролем» російської держави відповідно до правил міжнародного розподілу відповідальності»).

¹³⁵ Jennifer Maddocks, “Does Russia Exercise Overall Control over the Wagner Group? Expert Q&A from Stockton Center’s Russia-Ukraine Conference”, Just Security, 5 April 2023, <https://www.justsecurity.org/85819/does-russia-exercise-overall-control-over-the-wagner-group-expert-qa-from-stockton-centers-russia-ukraine-conference>.

Найактуальнішою і останньою подією, як здається, є визнання президента Путіна, що Росія фінансувала «групу Вагнера». Це досі може не відповідати висновку про те, що «група Вагнера» є *де-факто* державним органом. Деякі оглядачі, однак, стверджують, що таке визнання могло б полегшити суду рішення про те, що Росія уповноважила «групу Вагнера» виконувати державні функції або, як мінімум, що дії ПВК щодо порушень міжнародного права здійснювалися за вказівкою Росії, під керівництвом чи контролем Росії, і будь-що з цього може призвести до визнання за правилами відповідальності держави.¹³⁶

Якщо буде встановлено відповідальність держави, це створить зобов'язання Росії припинити будь-які дії «групи Вагнера», що завдають шкоду, і відшкодувати збитки.¹³⁷

4.4. Наслідки заколоту в червні 2023 року

Питання щодо відносин між російською державою та «групою Вагнера» загострилися напередодні та після подій у червні 2023 року. Заколот у червні 2023 року ще більше ускладнив і до того умисно непрозорі відносини між «групою Вагнера» та російським державним апаратом.

10 червня 2023 року Міноборони РФ зобов'язало всі «добровольчі формування» укласти контракти з міністерством до 1 липня 2023 року.¹³⁸ Це могло означати початок офіційного включення «групи Вагнера» до складу збройних сил Росії. Повідомляється, що Путін зустрівся з Пригожиним і «радою командирів» «групи Вагнера», щоб обговорити можливість укладання офіційних контрактів. Путін заявив, що запропонував їм декілька «варіантів працевлаштування», включаючи продовження служби під командуванням старшого командира «групи Вагнера», відомого під псевдонімом «Седой» («Сивий», справжнє ім'я – Андрій Трошев), але ПВК відмовилася.¹³⁹ Однак ця пропозиція про реєстрацію викликала те, що було

¹³⁶ Jennifer Maddocks, “Putin Admits to Funding the Wagner Group: Implications for Russia’s State Responsibility”, Lieber Institute at West Point, 30 June 2023, <https://lieber.westpoint.edu/putin-admits-funding-wagner-group-implications-russias-state-responsibility>.

¹³⁷ Jennifer Maddocks, “Putin Admits to Funding the Wagner Group: Implications for Russia’s State Responsibility”, Lieber Institute at West Point, 30 June 2023, <https://lieber.westpoint.edu/putin-admits-funding-wagner-group-implications-russias-state-responsibility>.

¹³⁸ Ministry of Defense of the Russian Federation, “Deputy Minister of Defense of Russia Nikolai Pankov held a conference call on recruiting contract servicemen for the RF Armed Forces”, 10 June 2023, https://function.mil.ru/news_page/person/more.htm?id=12470053@egNews.

¹³⁹ Jaroslav Lukiv, “Wagner head Prigozhin rejected offer to join Russia’s army – Putin”, BBC, 14 July 2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-66194549>.

описано як «повстання» або «заколот» «групи Вагнера» в Росії 23-24 червня.¹⁴⁰ За словами президента Путіна, станом на середину липня Пригожин продовжував відхиляти пропозицію про те, щоб його бійці проходили службу в російській армії.¹⁴¹

Це «повстання» поставило під сумнів ступінь контролю, який зараз здійснює російська держава над «групою Вагнера». Повідомлення про смерть Пригожина та інших високопоставлених керівників ПВК також викликало багато питань щодо ролі «групи Вагнера» в майбутньому.¹⁴² Події все ще розгортаються, і поки що занадто рано остаточно оцінювати наслідки повстання чи повідомлення про смерть Пригожина для відносин між «групою Вагнера» та російськими збройними силами. «Редут» та інші приватні військові компанії, близькі до Кремля, намагаються вербувати членів «групи Вагнера», які воювали в Україні, таким чином виступаючи в якості механізму вербування для Міністерства оборони, щоб залучити тих, хто не підписує контракти з регулярною армією.¹⁴³ Високопоставлений український військовий повідомив, що члени «групи Вагнера» повернулися на передову в Україні.¹⁴⁴

Оскільки ситуація продовжує розвиватися, російська держава, схоже, доклала зусиль, щоб відмежуватися від «групи Вагнера», що свідчить про те, що багато фактичних елементів, описаних вище, можуть більше не застосовуватися після заколоту. Це ймовірно вплине на те, чи вважатиметься «група Вагнера» такою, яка перебуває під «відповідальним командуванням» Росії, і, таким чином, на те, чи будуть учасники ПВК кваліфікуватися як комбатанти за МГП. Це також може вплинути на питання відповідальності держави.

Як зазначалося раніше, аналіз у цьому документі в першу чергу зосереджений на відносинах «групи Вагнера» з російськими збройними силами до червня 2023 року. Заколот або повідомлення про смерть Пригожина не вплине на аналіз статусу учасників «групи Вагнера» щодо будь-яких ймовірно вчинених ними злочинів до

¹⁴⁰ ACLED, “Moving out of the shadows: Shifts in Wagner Group operations around the world”, August 2023, p. 21, https://acleddata.com/acleddatanew/wp-content/uploads/2023/08/ACLED_Report_Shifts-in-Wagner-Group-Operations-Around-the-World_2023.pdf.

¹⁴¹ Jaroslav Lukiv, “Wagner head Prigozhin rejected offer to join Russia’s army – Putin”, BBC, 14 July 2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-66194549>.

¹⁴² Catrina Doxsee, “What Does the Death of Yevgeny Prigozhin Mean for Russia and the Wagner Group?”, CSIS, 23 August 2023, <https://www.csis.org/analysis/what-does-death-yevgeny-prigozhin-mean-russia-and-wagner-group>.

¹⁴³ Matthew Luxmoore, “Russian Private Military Companies Move to Take Over Wagner Fighters”, Wall Street Journal, 5 September 2023, <https://www.wsj.com/world/russia/russian-private-military-companies-move-to-take-over-wagner-fighters-a568f938>.

¹⁴⁴ Veronika Melkozerova, “Russia’s Wagner troops are back on the battlefield, Ukraine says”, Politico, 27 September 2023, <https://www.politico.eu/article/russian-wagner-group-back-war-front-in-ukraine-kyiv-forces-say>.

червня 2023 року. Встановлення відповідного рівня контролю необхідно буде зробити через характер відносин, пов'язаних із діями у відповідний час.¹⁴⁵

Сам факт того, що були зроблені спроби згорнути будь-які подібні відносини, які могли існувати раніше, ймовірно, підтверджує, наскільки тісними могли бути зв'язки між «групою Вагнера» та Росією до заколоту.

У будь-якому випадку заявлений намір «створити» відокремлення між «групою Вагнера» та Росією – або відмова формально об'єднати їх, як у заяві Пригожина про те, що він не підписуватиме жодних контрактів з Міністерством оборони, незважаючи на червневий наказ – свідчить про те, що зв'язки насправді були досить близькими. Пригожин стверджував, що «група Вагнера» вже «органічно» інтегрована в загальну російську систему, «з досвідченими командирами підрозділів з його сил, які координують роботу з російськими генералами в дуже ефективній структурі». Він стверджував, що цій ефективній командній структурі буде завдано шкоди, якщо від сил «групи Вагнера» будуть вимагати звітувати перед Сергієм Шойгу, міністром оборони Росії, наполягаючи, що «Шойгу не може належним чином керувати військовими формуваннями».¹⁴⁶

Як проаналізовано в розділі 3.1.1.1 вище, документ, який потрапив у медіа після заколоту в червні 2023 року, нібито є установчим документом «групи Вагнера», описує роль керівників ПВК, правила, яких група повинна була дотримуватися, і підтверджує, що основоположне завдання групи полягало у веденні війни Росії в Україні.

Президент Путін після заколоту в червні 2023 року також визнав, що Росія фінансувала «групу Вагнера», що є важливим фактором для суду при вирішенні питання про те, чи була ПВК під контролем Росії (ефективним чи загальним).

Загалом, незалежно від форми відносин, що розвиваються далі, ключові події навколо заколоту, а саме визнання президента Путіна, що Росія фінансувала «групу Вагнера», і заяви Пригожина про координацію та дублювання командних структур, можуть посилити аргументи на користь відповідальності командування під час попередніх дій. Поточні спроби роз'єднати попередні непрозорі зв'язки можуть лише підтвердити їх існування до цього.

¹⁴⁵ Jennifer Maddocks, “Putin Admits to Funding the Wagner Group: Implications for Russia’s State Responsibility”, Lieber Institute at West Point, 30 June 2023, <https://lieber.westpoint.edu/putin-admits-funding-wagner-group-implications-russias-state-responsibility>.

¹⁴⁶ Jennifer Maddocks, “Contracts Between the Wagner Group and Russia’s Defense Ministry: International Law Implications”, Lieber Institute at West Point, 16 June 2023, <https://lieber.westpoint.edu/contracts-wagner-group-russias-defense-ministry-international-law-implications> (цитуючи Paul Sonne, “Wagner Founder Rebuffs Order Over Fight Contracts with Russian Military”, New York Times, 11 June 2023, <https://www.nytimes.com/2023/06/11/world/europe/wagner-russia-defense-ministry-contract.html>).

5. Рекомендації

На основі викладеного вище аналізу та враховуючи поточні факти та законодавство, Open Society Justice Initiative заохочує всі держави, які мають потенційну юрисдикцію щодо злочинів «групи Вагнера» в Україні, а також МКС або будь-який спеціальний трибунал, який ще буде створений та матиме відповідну юрисдикцію:

- Провести подальший аналіз юридичних і фактичних питань, представлених у цьому документі, щоб мати можливість прийти до остаточного висновку щодо застосовності МГП до злочинів «групи Вагнера» в Україні;
- Залежно від подальшого аналізу:
 - Притягнути до відповідальності затриманих учасників «групи Вагнера», які несуть найбільшу відповідальність за вчинення міжнародних злочинів в Україні; і
 - Використовувати будь-які відповідні правові можливості для визначення відповідальності держави за дії учасників «групи Вагнера» в Україні.



INTERNATIONAL
RENAISSANCE
FOUNDATION

**OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS**